

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ БІОТЕХНОЛОГІЙ ТА
АКВАКУЛЬТУРИ
КАФЕДРА ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА І ПЕРЕРОБКИ ПРОДУКЦІЇ
ТВАРИННИЦТВА

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

к. с.-г. н., доцент

_____ Тетяна ПУШКАР

« ____ » _____ 2026 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
освітньої програми «Технологія виробництва і переробки
продукції тваринництва»
за спеціальністю 204 Технологія виробництва і переробки
продукції тваринництва

**АНАЛІЗ ГЕНОФОНДУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ
ПОРІД КОНЕЙ В СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«КОНЯРСТВО УКРАЇНИ»**

Науковий керівник: к. с.-г. н., доцент кафедри технології
виробництва і переробки продукції тваринництва

Світлана КОСЕНКО _____

Рецензент: к. с.-г. н., доцент кафедри

Виконав здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти денної форми навчання
освітньо-професійна програма «Технологія виробництва і
переробки продукції тваринництва»
спеціальність 204 Технологія виробництва і переробки
продукції тваринництва

Любов ПЛОСЬКА

*Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить результати
власних досліджень. Використання ідей і текстів інших
авторів має посилання на відповідне джерело.*

_____ Любов ПЛОСЬКА

ЗМІСТ

Реферат	3
Перелік умовних скорочень	4
Вступ	5
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	7
1.1. Історичні етапи розвитку конярства України	
1.2. Структура породи та особливості селекції в конярстві	11
1.3. Українська верхова порода: методи створення, автори, провідні господарства	13
1.4. Історія та методи створення новоолександрівської та української рисистої порід	15
Висновок з огляду літератури	24
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛ, УМОВИ І МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ РОБОТИ	25
2.1. Місце та об'єкт досліджень	25
2.2. Методика виконання роботи	28
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	30
3.1. Екстер'єрні та інтер'єрні особливості коней вітчизняних порід	30
3.2. Сучасний стан та генеалогічна структура української верхової породи в Україні	36
3.3. Стан новоолександрівської ваговозної породи в умовах сьогодення	43
3.4. Українська рисиста порода: сучасний стан та перспективи розвитку	49
3.5. Економічна ефективність галузі конярства в структурі ДП "Конярство України"	54
Висновки	58
Пропозиції виробництву	59
Список використаної літератури	60

РЕФЕРАТ

випускної роботи бакалавра спеціальності 204 - «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» навчально-наукового інституту біотехнологій та аквакультури Любові ПЛОСЬКОЇ на тему: «Аналіз генофонду та перспективи розвитку вітчизняних порід коней в структурі Державного підприємства «Конярство України»

Кваліфікаційна робота викладена на 66 сторінках комп'ютерного тексту, містить 19 таблиць та 4 рисунки. Список літератури налічує 30 найменувань.

Актуальність теми. Оцінка екстер'єрних характеристик, селекційно-генеалогічної структури та робочих якостей коней вітчизняних порід є критично необхідною для розробки довгострокових програм селекції, збереження біорізноманіття від інбредної депресії та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних коней на міжнародному ринку.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі генофонду та визначенні перспектив розвитку основних вітчизняних порід коней у структурі Державного підприємства «Конярство України».

В результаті проведених досліджень встановлено, що сучасний генофонд основних порід у структурі ДП «Конярство України» характеризується обмеженою чисельністю та концентрацією в кількох провідних філіях (Дібрівський, Запорізький, Лозівський кінні заводи). Найбільш стабільний стан спостерігається в українській верховій породі, яка зберігає спортивний потенціал. Новоолександрівська ваговозна порода демонструє добрі відтворні та продуктивні якості, але потребує розширення генофонду. Українська рисиста порода показує позитивну динаміку жвавості топ-класу.

Економічна ефективність ДП «Конярство України» характеризується позитивною динамікою: у 2026 році планується зростання чистого доходу на 13,7 % порівняно з 2024 роком та підвищення рівня рентабельності. Однак галузь залишається малорентабельною через високу собівартість утримання поголів'я та відсутність тоталізатора.

ВСТУП

Конярство належить до найдавніших галузей тваринництва, яка супроводжувала розвиток людського суспільства протягом тисячоліть. Поєднуючи в собі виробничі, транспортні, військові, спортивні, рекреаційні, терапевтичні та культурно-естетичні функції, воно й сьогодні залишається важливою складовою аграрного комплексу багатьох країн світу. У розвинених державах конярство перетворилося на потужну високорентабельну індустрію, яка забезпечує значні економічні надходження, створює робочі місця та стимулює розвиток суміжних галузей економіки.

У таких країнах, як США, Німеччина, Франція, Швеція, Австралія та Китай, рисисті перегони, конкур, виїздка та триборство генерують мільярди доларів щорічного доходу. Наприклад, у Китаї галузь конярства демонструє темпи зростання понад 30 % на рік, а загальна вартість ринку товарів і послуг сягає 16 млрд дол. США. У США та Європі тоталізатори, призові фонди, аукціони племінного молодняку та кінний туризм забезпечують зайнятість сотень тисяч людей. На цьому тлі українське конярство переживає непростий період. Воєнні дії, втрата частини племінних господарств на тимчасово окупованих територіях, скорочення державного фінансування та обмеженість ринків збуту призвели до значного зменшення поголів'я та звуження генетичної бази галузі.

За даними Єдиного державного реєстру ідентифікованих коней, станом на 1 травня 2025 року в Україні зареєстровано 19 420–19 541 голову коней. Державне підприємство «Конярство України» залишається основним зберігачем національного генофонду, об'єднуючи 14 діючих філій, серед яких провідні кінні заводи та Одеський іподром. Незважаючи на складні умови, підприємство продовжує селекційно-племінну роботу з основними вітчизняними породами: українською верховою, новоолександрівською ваговозною та українською рисистою (офіційно затвердженою у 2024 році).

Актуальність теми. Конярство на території України має глибокі історичні традиції та є невід'ємною складовою національної аграрної культури та селекційного надбання. Сформований протягом століть унікальний генофонд

вітчизняних порід коней становить вагоме державне значення для розвитку племінного, спортивного та робочо-упряжного напрямів галузі. Однак за роки незалежності конярство України зазнало суттєвих структурних та економічних криз, які призвели до різкого скорочення загального поголів'я племінних тварин. У сучасних умовах збереження, раціональне використання та моніторинг генетичних ресурсів коней у структурі провідних суб'єктів господарювання, зокрема Державного підприємства «Конярство України», набуває стратегічної пріоритетності. Оцінка екстер'єрних характеристик, селекційно-генеалогічної структури та робочих якостей коней вітчизняних порід є критично необхідною для розробки довгострокових програм селекції, збереження біорізноманіття від інбредної депресії та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних коней на міжнародному ринку. Все це обумовлює високу актуальність обраного напрямку дослідження.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі генофонду та визначенні перспектив розвитку основних вітчизняних порід коней у структурі Державного підприємства «Конярство України».

Для реалізації поставленої мети передбачено вирішення таких задач:

- узагальнити історичні етапи розвитку конярства в Україні та методи створення провідних вітчизняних порід;
- проаналізувати сучасний стан, генеалогічну структуру, екстер'єрні та інтер'єрні особливості української верхової, новоолександрівської ваговозної та української рисистої порід;
- оцінити відтворні, продуктивні та спортивні якості коней досліджуваних порід на основі даних племінного обліку та результатів випробувань;
- вивчити динаміку призової продуктивності та ефективність іподромних випробувань рисистих порід на філії «Одеський іподром»;
- проаналізувати економічну ефективність діяльності ДП «Конярство України» та фактори, що на неї впливають;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо збереження, відтворення та перспективного розвитку генофонду вітчизняних порід коней.

РОЗДІЛ 1. Огляд літератури

1.1 Історичні етапи розвитку конярства України

Конярство на території сучасної України є однією з найдавніших і найбільш стійких галузей тваринництва, що сформувалася в унікальних природно-географічних умовах степової та лісостепової зони Східної Європи. Ці умови – широкі пасовища, помірний клімат, родючі чорноземи та доступ до річкових систем – створили ідеальне середовище для табунного утримання коней ще з часів неоліту та бронзової доби. Одомашнення коня на території Північного Причорномор'я відбулося значно раніше, ніж у багатьох інших регіонах Європи, і стало одним із ключових факторів формування кочових і напівкочових цивілізацій, а згодом – осілого господарства [16].

Протягом усієї історії кінь відігравав багатогранну роль у житті населення українських земель. Він був не лише основним засобом пересування та тягловою силою в сільському господарстві, а й вирішальним елементом військової справи, торгівлі, дипломатії, соціального престижу та культурно-символічного простору. У військовому аспекті кінь забезпечував мобільність і маневреність військ, що було особливо важливим у степовій зоні з її постійними конфліктами. У господарському – кінь залишався незамінним у орному землеробстві, транспорті вантажів та перевезенні людей до появи механізації в XX столітті. У культурному плані кінь став символом свободи, мужності, витривалості та національної гідності, що знайшло відображення в фольклорі, літературі, мистецтві та історичній пам'яті українського народу [30].

Розвиток конярства в Україні завжди відбувався в тісному зв'язку з політичними, соціальними та економічними змінами. У різні історичні періоди галузь зазнавала як підйомів (періоди військової експансії, економічного процвітання, науково-селекційних досягнень), так і глибоких криз (війни, голод, політичні реформи, економічні трансформації). Сучасні дослідники підкреслюють, що українські землі протягом століть відігравали провідну роль у розвитку конярства Східної Європи завдяки своїм природним ресурсам,

географічному положенню на перехресті торговельних шляхів та багатому генетичному фонду місцевих популяцій коней [11].

У науковій літературі прийнято виокремлювати кілька ключових етапів розвитку конярства на українських землях, кожен з яких характеризується специфічними формами використання коней, методами їх розведення, організаційними моделями ведення галузі та рівнем селекційної роботи. Це дозволяє простежити еволюцію від стихійного табунного утримання до сучасних науково обґрунтованих систем племінної роботи та спортивно-рекреаційного використання коней. Розгляд цих етапів дає можливість не лише зрозуміти технічний і господарський прогрес галузі, а й побачити її глибокий зв'язок з історичною долею українського народу – від скіфських вершників і козацької кінноти до сучасних досягнень у кінному спорті та збереженні генофонду аборигенних порід [2,6].

Найдавніший якісно виокремлений етап розвитку конярства на території сучасної України пов'язаний зі скіфською культурою, яка домінувала в Північному Причорномор'ї від VII ст. до н.е. до III–IV ст. н.е. (з урахуванням переходу до сарматського періоду). Саме скіфи стали першим народом в історії людства, який створив масову легку кінноту як основу військової організації та кочового способу життя. Ця кіннота забезпечувала скіфам значну перевагу в маневреності, швидкості та тактиці партизанської війни, що дозволило їм контролювати величезні території степу від Дунаю до Дону.

Скіфське конярство базувалося на цілеспрямованому розведенні невеликих, сухих і надзвичайно витривалих степових коней, ідеально пристосованих до суворих умов посушливого клімату, тривалих переходів та обмеженої кормової бази. Кінь у скіфському суспільстві займав виняткове місце не лише як господарський і військовий ресурс, але й як сакральний символ, пов'язаний з ритуалами, міфологією та поховальним культом. Археологічні знахідки свідчать про масові поховання коней разом з вершниками, часто з повним комплектом кінського спорядження – вуздечками, сідлами, прикрасами. Такі поховання

становлять одну з найхарактерніших рис скіфських курганів, особливо царських, де кількість коней могла сягати десятків або сотень голів [16].

Зображення на золотих пластинах, гребенях, посуді та інших предметах мистецтва фіксують динамічні сцени верхової їзди, полювання, бою та ритуальних церемоній, що вказує на високий рівень підготовки коней і вершників. Скіфи володіли складними техніками верхової їзди, включаючи стрільбу з лука на повному скаку, що вимагало спеціального тренування коней [20]. Скіфський кінь мав висоту в холці приблизно 130–145 см, суху міцну конституцію, добре розвинені сухожилля, міцні копита, коротку спину та високу адаптивність до екстремальних умов. Цей тип коня став генетичною основою для багатьох пізніших степових популяцій на території України, вплинувши на формування конярства сарматів, а згодом – протослов'янських і ранньослов'янських племен.

Скіфське конярство мало не лише локальне значення: скіфи активно торгували кіньми з грецькими колоніями Північного Причорномор'я (Ольвія, Пантікапей, Херсонес), постачаючи їм верхових і бойових коней. Це сприяло поширенню скіфських технологій кінного справи в античному світі [16]. Таким чином, скіфський етап заклав фундамент для подальшого розвитку конярства на українських землях, визначивши степовий тип коня як домінуючий на багато століть вперед.

З III–II ст. до н.е. скіфів у степах Північного Причорномор'я поступово витісняють сармати – споріднені іраномовні племена, які принесли нові елементи в конярство. Сарматський період (III ст. до н.е. – IV ст. н.е.) відзначається еволюцією кінноти від легкої скіфської до важкої кавалерії (катафрактаріїв), захищеної панцирем як вершник, так і кінь. Сармати розводили більших і потужніших коней, здатних нести важке озброєння та витримувати тривалі сутички в ближньому бою. Археологічні знахідки сарматських курганів (наприклад, у басейнах Дніпра, Південного Бугу та Дністра) містять численні поховання коней з багатим спорядженням: залізними та бронзовими вуздечками, фалерами, панцирами для коней. Кількість коней у похованнях елітних воїнів

сягала 10–20 голів, що свідчить про високий статус конярства в сарматському суспільстві [20].

Сарматські коні були вищими (до 150–160 см у холці), мали більш масивну будову тіла, потужні кінцівки та довшу шию, що дозволяло ефективно використовувати довгі списи (контуси) та важкі мечі. Сармати вдосконалили технології кінного спорядження, зокрема сідла з жорсткою основою та стремена (одне з найдавніших свідчень використання стремени у Євразії). Це підвищило стабільність вершника в бою та дозволило розвивати тактику важкої кавалерії, яка згодом вплинула на римську та візантійську військову традицію [Ольховський В. С. Скіфська доба в Північному Причорномор'ї. Київ: Наукова думка, 1990. С. 65–68]. Сармати також активно торгували кінськими з Римською імперією та грецькими містами, постачаючи бойових коней для *auxilia* (допоміжних військ). Таким чином, сарматський період став перехідним етапом від скіфської легкої кінноти до більш спеціалізованої важкої кавалерії, зберігши при цьому степовий тип коня як домінуючий на українських землях.

Період Київської Русі став важливим етапом переходу від кочового степового конярства до організованої галузі осілого феодального господарства. У цей час кінь набуває рис системного ресурсу князівської влади, боярства та дружини. Він використовується як військовий, транспортний, господарський, торговий та дипломатичний інструмент. Кіннота становила основу князівських дружин, забезпечуючи швидкість і маневреність у військових походах, обороні земель та міжусобних війнах. Князі утримували великі табуни, існували спеціальні конюшні (конюші), пасовища та посади конюших – високопоставлених осіб, відповідальних за кінське господарство.

Літописні джерела неодноразово фіксують значні обсяги кінського поголів'я та його високу цінність як трофею. Наприклад, під 1146 роком Іпатіївський літопис повідомляє про захоплення великої кількості коней під час міжусобних війн: «І взяша коні 3000 і 1000 коней» [2]. Такі згадки свідчать про масовість кінного війська та економічну роль конярства.

Кінь був незамінним у господарській діяльності: для орного землеробства, перевезення вантажів, полювання та подорожей. Князі та бояри утримували спеціальні табуни для військових і представницьких потреб. Посада конюшого входила до числа ключових дворових чинів і передбачала управління великими князівськими табунами, пасовищами та конюшнями. Конюший часто був близьким радником князя, що підкреслює високий статус кінського господарства [7].

Активна торгівля кіньми з Візантією, Хозарським каганатом, країнами Центральної Європи та степовими народами була важливою частиною економіки Київської Русі. Коні слугували одним із найцінніших товарів експорту та імпорту, а також найдорожчих подарунків у дипломатичних відносинах. Князі дарували один одному дорогих коней як знак поваги та союзництва, що фіксується в літописах і договорах з Візантією [12]. Таким чином, конярство в Київській Русі набуло рис системної галузі, тісно пов'язаної з військовою, економічною та політичною структурою держави, заклавши основу для подальшого розвитку в наступні періоди.

Після занепаду Київської держави українські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої (XIV – середина XVI ст.). У цей період відбувається поступова диференціація кінських типів залежно від природно-кліматичних зон та соціальних груп населення. У лісостеповій зоні переважало шляхетське кіннозаводство, орієнтоване на більш крупних і важчих коней західноєвропейського типу. У степовій зоні зберігалось традиційне розведення дрібних, невибагливих степових коней, які добре пристосовувалися до місцевих умов [23]. Приватні кінні заводи великих магнатських родів (Острозькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі та інші) стали важливими осередками накопичення генетичного матеріалу та ранньої селекційної роботи. Саме в цей період створювався генетичний потенціал, який згодом став основою для формування козацького типу коня [12].

Найяскравіший, найсамобутніший і найбільш оригінальний етап в історії українського конярства пов'язаний із Запорозьким козацтвом. Саме в цей період

кінь перетворився на невід'ємний елемент військової організації, господарського устрою, соціальної структури та культурно-символічної ідентичності Війська Запорозького.

Козацький кінь – невеликий (135–148 см у холці), сухий, надзвичайно витривалий, невибагливий до кормів і здатний долати сотні кілометрів без значного відпочинку – став одним із ключових факторів військової переваги козаків. Гійом Левассер де Боплан залишив детальний опис: «Вони мають коней невеликих на зріст, але надзвичайно витривалих, здатних пройти сто чи сто двадцять льє без відпочинку й майже без корму, задовольняючись лише травою. Такі коні можуть йти сім чи вісім днів без зерна, зберігаючи при цьому силу для бою» [6].

Дмитро Яворницький цитує народне прислів'я: «Найкращі коні на Січі були татарські, бо татарин коня годує, доглядає, береже, як рідну дитину» [30]. Він також зазначає: «Козак сам не їсть, а коня накормить», підкреслюючи пріоритет догляду за конем.

Система розведення коней у козаків була гібридною. Вона поєднувала власне табунне відтворення на зимівниках, систематичне захоплення коней під час походів та обмін у сусідніх народів. На Запорозькій Січі функціонувала розвинена система управління кінським господарством з посадами конюшого кошового, табунщиків і коноводів. У період розквіту загальна кількість коней могла сягати 150–200 тисяч голів [7].

Козаки застосовували унікальну методику підготовки коней – «козачення». З раннього віку лошат привчали до шуму бою, пострілів, вогню, переправи через річки та тривалих маршів без регулярного годування зерном [21]. Дмитро Яворницький узагальнює: «Козак без коня – що тіло без душі» [30]. Олена Апанович зазначає: «Кінь для козака був не просто твариною, а бойовим побратимом, від якого залежало життя в поході та бою» [2].

Козацьке конярство мало глибоке культурне значення. Кінь увійшов у фольклор, історичні пісні, думи та легенди як символ свободи та мужності.

Ліквідація Запорозької Січі у 1775 році та остаточне приєднання українських земель до Російської імперії ознаменували перехід до якісно нового етапу в розвитку конярства – епохи організованого державного та приватного кіннозаводства. Значна частина козацьких коней, відомих своєю витривалістю та адаптивністю, була вилучена російською адміністрацією та спрямована на новостворені державні кінні заводи Півдня України. Це стало основою для систематичної селекційної роботи, спрямованої на задоволення потреб армії, поштової служби, сільського господарства та елітного верхового спорту.

У 1780–1790-х роках на території України було створено низку державних кінних заводів, серед яких найвідоміші: Стрілецький (заснований 1789 р. на Харківщині), Деркульський (Слобожанщина), Лимарівський, Новоолександрівський (Катеринославська губернія), Дібрівський (Полтавщина) та інші. Ці заводи стали осередками виведення нових типів коней, зокрема української степової породи, яка успадкувала риси козацького коня – витривалість, невибагливість і пристосованість до місцевих умов [Бондаренко В. І. Історія українського конярства (XVIII – початок XX ст.). Харків: Майдан, 2005. С. 41–46].

Саме на цих заводах у XIX столітті проводилася планомірна селекційно-племінна робота з використанням методів спорідненого парування та прилиття крові східних порід – арабської, варварійської, ахалтекінської, карабахської. Мета полягала в покращенні верхових, швидкісних та витривалих якостей місцевих коней. Як зазначає Б. М. Гопка: «Прилиття крові східних порід дозволило значно підвищити якість заводських коней, створивши основу для формування української верхової та інших типів» [6].

У середині XIX століття на українських землях діяло чотири з восьми державних кінних заводів усієї Російської імперії, що свідчить про провідну роль регіону в імперському конярстві [11]. Паралельно розвивалося приватне кіннозаводство великих поміщиків Слобожанщини, Полтавщини, Херсонщини та Таврії. У 1830–1860-х роках з'явилися перші іподроми в Одесі, Харкові,

Катеринославі (нині Дніпро) та Сімферополі, а також скакові товариства, що сприяло розвитку систематичних бігів і скачок.

Цей період характеризувався переходом від стихійного табунного розведення до науково обґрунтованої селекції, орієнтованої на військові та господарські потреби імперії. Козацька спадщина – витривалий степовий тип коня – стала генетичною основою для нових порід, що забезпечили українським землям лідерство в конярстві Російської імперії до початку XX століття [2].

Револьюційні події 1917 року, громадянська війна та голод 1921–1923 років спричинили катастрофічне скорочення поголів'я коней. Відновлення галузі розпочалося в період нової економічної політики, а найбільший розвиток припадає на 1950–1980-ті роки. У цей час було створено десятки нових державних конезаводів і племінних ферм, розроблено та затверджено низку порід і заводських типів. Особливе значення має офіційна реєстрація української верхової породи в 1990 році. У 1960–1980-ті роки в УРСР функціонувало близько 30 державних кінних заводів [10].

Після здобуття Україною незалежності галузь конярства пережила найглибшу структурну кризу за всю свою історію. З 1991 по 2015 рік поголів'я коней скоротилося більш ніж утричі – з приблизно 950 тис. до 280–320 тис. голів. Основні причини кризи: різке скорочення державного фінансування, масове закриття конезаводів, порушення системи племінного обліку та селекції, вивіз цінного племінного матеріалу за кордон. З другої половини 2010-х років спостерігається поступове пожвавлення галузі, переважно за рахунок приватних господарств, ентузіастів та невеликих племінних ферм. У 2023–2025 роках держава визначила п'ять пріоритетних порід для збереження генофонду та цілеспрямованої селекційної роботи: українська верхова, гуцульська, новоолександрівська ваговозна, українська верхова, орловський рисак [22].

Історичний шлях розвитку конярства в Україні є яскравим віддзеркаленням ключових етапів становлення українського етносу, господарської системи та державності. Від скіфської кінної культури через козацьку військову традицію до сучасних спортивних, туристичних, рекреаційних та природоохоронних напрямів

кінь залишається важливим елементом національної матеріальної, військової, духовної та символічної спадщини українського народу.

1.2. Структура породи та особливості селекції в конярстві

У сучасному конярстві структура породи є ключовим елементом, що визначає генетичну стійкість, продуктивність та адаптивність коней до конкретних умов використання. Вона формується в результаті тривалої селекційної роботи, спрямованої на закріплення бажаних ознак, таких як екстер'єр, робочі якості та конституція. В Україні конярство має давні традиції, пов'язані з історичним розвитком порід, адаптованих до місцевих кліматичних і господарських умов. Згідно з даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на сьогодні розводяться 18 порід коней, серед яких переважають заводські породи спортивного та упряжного напрямків [5]. Однак галузь стикається з проблемами скорочення поголів'я: за період 2005–2019 років чисельність племінних коней зменшилася більш як удвічі, з тенденцією до стабілізації в окремих регіонах, таких як Полтавська та Київська області [24].

Структура породи коней є складною системою, що включає генеалогічні лінії, маточні родини, гнізда, типи та інші елементи, які забезпечують генетичну різноманітність і стабільність. За визначенням В. В. Калашнікова, структура породи – це сукупність внутрішньопородних груп, утворених за принципами родинного розведення, де ключовими є лінії жеребців-плідників і маточні родини [4]. У конярстві, на відміну від інших галузей тваринництва, структура породи часто будується на основі спеціалізації: верхові, рисисті, ваговозні чи місцеві породи. Це зумовлено високою варіабельністю фенотипу коней – від 50 кг живої маси у поні до 1000 кг у ваговозів, з різницею в висоті в холці до 135 см [18].

В Україні породний склад найбільш виражена в заводських породах, таких як українська верхова, орловська рисиста та новоолександрівська ваговозна. Наприклад, у новоолександрівській ваговозній породі генеалогічна структура включає 4 основні лінії жеребців: Тантала (55,6%), Градуса (22,2%), Кокетливого (16,7%) та Борця (5,6%), а також 16 маточних родин [27]. Ця порода

сформувалася в результаті відтворювального схрещування з бельгійськими арденами та застосування інбридингу для закріплення типу. Аналіз генеалогічної структури показує, що лінії Тантала та Кокетливого мають найвищий рівень поліморфізму (69,44% та 63,8% від теоретичного), що дозволяє уникнути інбредної депресії [3]. Маточні родини, такі як Тунгуски (19,6%) та Лави (8,1%), відіграють роль у збереженні генетичної різноманітності, з акцентом на відбір за продуктивністю та конституцією [26].

У рисистих породах, як орловська рисиста, структура включає 8 ліній жеребців і 16 маточних родин, з фокусом на жвавистість і дистанційність [27]. Дослідження І. В. Ткачової показують, що в орловській рисистій породі вітчизняної селекції структура еволюціонує під впливом ввідного схрещування з чистокровою верховою породою, що призводить до фенотипових змін, таких як підвищення резвості, але з ризиком втрати місцевих ліній [26]. Генетичний аналіз за системою крові (D-система) та білками (трансферин, альбумін) підтверджує високу поліморфність ($A_e=6,75$ алелів), з гетерозиготністю $H_o=0,867$, що свідчить про низький рівень інбридингу ($FIS=-0,017$) [18].

У спортивних породах, як українська верхова, структура породи базується на 7 генеалогічних лініях жеребців і численних маточних родин, з умовною кровністю за вихідними породами (чистокровна верхова, тракененська) на рівні $\frac{3}{4}$ [24]. Параметри селекції включають проміри (висота в холці 165 см для жеребців, 163 см для кобил), класність (еліта – 85–90%) та спортивні показники (висота перешкоди 150 см для дорослих коней) [25]. Гнізда та типи в структурі дозволяють диференційовану селекцію: універсальний спортивний тип для конкуру та виїздки.

Загалом, структура породи в конярстві забезпечує контроль над гомозиготністю та гетерозисом. За даними Інституту тваринництва НААН, в породах з обмеженим генофондом (як новоолександрівська) структура повинна включати не менше 4 ліній жеребців і 30 кобил на лінію для уникнення інбредної депресії [13]. Мікросателітні локуси (HTG6, ASB2, HMS2) використовуються для

оцінки поліморфізму, з гетерозиготністю 78,3% за HTG6, що підтверджує потенціал для селекції [18].

Селекція в конярстві відрізняється від інших галузей тваринництва високою інтенсивністю відбору за робочими якостями, що тестуються на іподромах чи в спортивних змаганнях. Основні методи включають чистопородне розведення, схрещування, інбридинг та маркер-асистовану селекцію. За В. В. Калашниковим, в коннозаводстві чистопородне розведення домінує в породах з закритою племінною книгою (чистокровна верхова, орловська рисиста), де міжпородне схрещування не дає переваг [17]. У чистокровній верховій породі селекція спрямована на резвості, з використанням аутбредних кросів ліній для підвищення гетерозису [28].

В Україні селекція в умовах обмеженого генофонду (загальне поголів'я племінних коней – близько 4000 голів) акцентує на збереженні генетичного різноманіття [27]. У новоолександрівській ваговозній породі застосовується відтворювальне схрещування з арденами (75–100% крові), з жорстким відбором за тягловою силою (2–3 т на 2 км) та конституцією [6; 7]. Інбридинг помірний (IV–VI ступені на видатних предків), поєднаний з міжлінійними кросами для уникнення депресії [1]. Генетичні маркери (D-система крові, трансферин Tf, альбумін Al) використовуються для маркер-асистованої селекції: алелі Dde, Dcgm асоційовані з високою молочною продуктивністю (862 л), тоді як Ddk – з низьким вмістом жиру [4].

У рисистих породах, як українська рисиста (затверджена у 2024 р.), селекція включає ввідне корегуюче схрещування з американською стандартбредною та французькою рисистою (25–50% крові), з відбором за жвавістю (час на 1600 м <2 хв) [29]. Дослідження І. Ткачової доводять пріоритетну роль видатних плідників у формуванні селекційного ефекту, з ризиком зникнення місцевих ліній при схрещуванні [26]. У орловській рисистій породі ввідне схрещування з чистокровною верховою підвищує резвості, але вимагає контролю гомозиготності.

У спортивних породах, як українська верхова, селекція комплексна: чистопородне розведення за лініями, схрещування з тракененською та гановерською для поліпшення екстер'єру та стрибкових якостей. Параметри селекції: 80% коней проходять заводські випробування, з фокусом на універсальну роботоздатність [19]. Імуногенетичний аналіз (алелі груп крові Aa_d, D b_{cm}) використовується для оцінки спортивного потенціалу [17].

Сучасні особливості селекції включають генетичний моніторинг: мікросателітні маркери для розрахунку генетичних відстаней (d) та подібності (r) між популяціями. У торийській породі (порівняно з новоолександрівською) високий індекс подібності ($r=0,85$) дозволяє ввідне схрещування для поліпшення технологічних якостей [3]. Програми селекції до 2025 р. (Інститут тваринництва НААН) акцентують на маркер-асистованій селекції для підвищення молочності, тяглової сили та резвості [14; 20].

Економічна ефективність селекції в конярстві залежить від інтеграції з іншими галузями: у ваговозних породах селекція на молочність (кумис) дає рентабельність 36–57%, з витратами на вирощування 5–6 тис. грн/гол. на рік [8]. Однак криза галузі (збитковість кінних заводів) вимагає державної підтримки для розширеного відтворення.

Сучасний стан конярства в Україні характеризується зменшенням поголів'я: з 2005 р. племінні коні скоротилися з 8000 до 4000 голів, з концентрацією в східних областях [22]. Лідери – українська верхова (племінне ядро 800 кобил), орловська рисиста та чистокровна верхова [11; 21]. Структура порід звужується: у новоолександрівській ваговозній лінії зменшилися з 9 до 4 [6]. Генетичний аналіз показує високу різноманітність (гетерозиготність 78–88%), але з ризиком втрати алелів через малу чисельність [26].

Отже структура породи та особливості селекції в конярстві є основою для збереження та удосконалення генофонду коней в Україні. Генеалогічні лінії, маточні родини та генетичні маркери дозволяють ефективний відбір, з акцентом на чистопородне розведення та контрольоване схрещування. В умовах обмеженого генофонду пріоритет – маркер-асистована селекція та програми

збереження, що забезпечать конкурентоспроможність українських порід. Подальші дослідження мають фокусуватися на геномному аналізі для точної оцінки племінної цінності.

1.3. Українська верхова порода: методи створення, автори, провідні господарства

Українська верхова порода коней (далі – УВП) є однією з ключових вітчизняних порід спортивного напрямку, яка поєднує універсальну роботоздатність, елегантність форм та високу адаптивність до класичних видів кінного спорту, таких як виїздка, конкур та триборство. Ця порода була створена в Україні в повоєнний період з метою задоволення потреб сільського господарства, армії та розвитку кінного спорту. У процесі формування УВП застосовувалися складні методи селекції, що дозволили інтегрувати кращі якості кількох європейських порід.

Робота над створенням УВП розпочалася відразу після Другої світової війни, коли Україна зіткнулася з гострою нестачею верхово-запряжних коней для відновлення сільського господарства та військових потреб. Офіційний початок датовано 1945 роком на Українському кінному заводі № 173 у Дніпропетровській області. За наказом Міністерства сільського господарства СРСР, процес мав завершитися до 1960 року формуванням нової породи, придатної для армії та аграрного сектора [18]. Основою стали місцеві популяції верхових коней та збережені тварини з кінних заводів Луганської області, доповнені трофейними угорськими напівкровними кобилами порід ноніус, фуріозо та норзстар. До 1948 року стадо налічувало 308 кобил та 25 жеребців, серед яких 9 тракененських, 5 чистокровних верхових, 4 ганноверських та 7 мішаних. У 1951 році кількість кобил досягла 300 голів, з яких 170 були напівкровними угорськими, а 130 – помісами першого покоління [8].

З 1953 року, через розвиток кінного спорту в Україні, акцент змістився на спортивний напрям. Було прийнято рішення про створення спеціалізованої спортивної породи на базі існуючих помісей, з прилиттям крові чистокровних

верхових жеребців. Протягом наступних десятиліть застосовувався метод складного відтворного схрещування, що поєднував енергійний темперамент і жвавість чистокровної верхової породи, красу та елегантність орлово-ростопчинської (російської верхової), а також зріст, масивність і продуктивність рухів західноєвропейських порід, таких як ганноверська, тракененська та угорська. Загалом у племінній роботі було задіяно не менше 11 порід, з найбільшим впливом ганноверської, тракененської та угорської [18].

До кінця 1980-х років сформувалася однорідна група коней з бажаними ознаками, і в 1990 році порода була офіційно зареєстрована наказом Міністерства сільського господарства СРСР № 168 [6]. У 1990-х роках значна частина кращого поголів'я була експортована за кордон, що призвело до скорочення чисельності в Україні. За даними державного племінного реєстру, на початку 2000-х років порода налічувала близько 824 голів, але згодом відбулося скорочення через імпорт західноєвропейських порід. Станом на 2023 рік загальна чисельність стада становить 672 голови, з яких 266 – племінні кобили репродуктивного віку. Коні УВП досягли понад 300 призових місць на міжнародних змаганнях, включаючи Олімпійські ігри, і 12 разів займали весь п'єдестал на всеукраїнських турнірах [19].

Наукові дослідження підтверджують, що створення УВП відбувалося в контексті повоєнного відновлення конярства, з акцентом на адаптацію до кліматичних умов України та підвищення спортивних якостей. Наприклад, у роботі з вивчення впливу тракененської породи на формування УВП показано, що тракененські жеребці внесли значний вклад у підвищення масивності та продуктивності рухів, що становило до 25–30% генетичного впливу на початкових етапах [14]. Крім того, історичні дані вказують на роль трофейних коней з Угорщини, які становили основу маточного поголів'я, забезпечуючи стійкість до місцевих умов [3].

Методи створення УВП базувалися на принципах селекції, спрямованих на формування універсальної спортивної роботоздатності. Основним методом було складне відтворне схрещування з подальшою спеціалізованою селекцією.

Початково застосовувалося поглинальне схрещування місцевих кобил з жеребцями чистокровної верхової, тракененської та ганноверської порід для підвищення жвавості, продуктивності рухів та спортивних якостей. Ключові жеребці, такі як тракененський Тайфун (1938 р.н.) та ганноверські Шторм (1935 р.н.) і Хрусталь (1940 р.н.), використовувалися для фіксації бажаного типу. Умовна кровність за чистокровою верховою становила 25–50% для оптимальної продуктивності в конкурі та виїзді, а понад 75% – для триборства [17].

Сучасні методи розведення включають чистопородне розведення за лініями з прилиттям крові від вихідних та інших спортивних порід. Умовна кровність за вихідними породами – $\frac{3}{4}$, за іншими – $\frac{1}{2}$. Племінне ядро повинно становити не менше 800 чистопородних кобил. Кількість генеалогічних ліній – 7 або більше, з не менше 5 жеребцями-плідниками та 30 кобилами на лінію. У породі виділено 6 ліній від видатних жеребців (наприклад, Т54 Хобот 106, Т109 Еол, 2996 Фактотум, 2 Безпечного), 2 родинні групи та 15 родин від видатних кобил [27].

Селекція проводиться за параметрами, встановленими фахівцями НААН: призначення – племінні коні для чистопородного розведення з універсальною спортивною роботоздатністю; оцінка екстер'єру – за лінійною класифікацією (37 ознак, включаючи екстер'єр, рухи, стрибки та темперамент), адаптованою з нідерландської системи KWPN; спортивна продуктивність – за 20-бальною шкалою, з урахуванням суми балів (кореляція з результатами змагань $r=0.88-0.99$), максимального балу та кількості стартів. Тестування на спортивні якості: 80% коней з кінних заводів та 70% з племінних репродукторів проходять заводські та міжзаводські випробування. Висота перешкод у стрибкових тестах: 130 см у 2 роки, 140 см у 3 роки, 150 см у 4 роки та старше. Середні проміри: жеребці старше 4 років – 165-165-192-21 см, кобили – 163-163-190-20,5 см. Класність при першому бонітуванні: еліта – 85–90%, 1 клас – 10–15%. Генетичні кореляції: м'язистість шиї – скелет ($r=0.54$), імпульс – баланс галопу ($r=0.75$). Використовується програмне забезпечення “Державний племінний реєстр” та DataExpress для відстеження кровності та продуктивності [18].

У дисертаційному дослідженні Ільницької Т.Є. доведено доцільність впровадження лінійної класифікації для раннього прогнозування спортивної продуктивності (у 2,5–3,5 роки), що дозволяє підвищити ефективність селекції. Аналіз 1199 голів спортивних коней показав, що УВП становить 22,85% поголів'я, з домінуванням помісей (45,56%). У змаганнях: 76,86% – конкур, 20,81% – виїздка, 2,33% – триборство. Коні УВП поступаються західноєвропейським за промірами (нижчі на 0,7–1,7 см у холці, менш розвинена грудна клітка на 2,4–3,4 см), але відповідають класу “еліта”. Для удосконалення рекомендовано щорічну лінійну оцінку та інтеграцію баз даних [8]. Дослідження напрямів удосконалення генофонду УВП підкреслюють необхідність фокусу на селекційних ознаках, таких як гармонійність тілобудови та енергійний норов, для підвищення конкурентоспроможності в міжнародному спорті. Крім того, дослідження генотипування за SSR-маркерами підтверджують генетичну стабільність породи, з акцентом на достовірність походження [26].

Додаткові методи включають помірний інбридинг (IV–VI ступенів) для фіксації бажаних ознак, а також використання біотехнологій, таких як штучне осіменіння та генетичний аналіз, для оптимізації селекції. Дослідження показують, що оптимальна кровність за чистокровною верховою (25–50%) підвищує гомозиготність та спортивні показники, з кореляцією $r=0.75$ між імпульсом рухів та успіхами в конкурі [4].

Створення УВП – результат колективної праці українських зоотехніків та селекціонерів. Значний внесок зробили: П.Я. Білан (керівництво племінною роботою на початкових етапах), В.П. Шимширт (розробка методів схрещування), В.Ю. Кологривов (селекція за спортивними якостями), О.А. Калантар (генеалогічна структура), Д.А. Волков (оцінка жеребців за потомством, керівництво створенням породи), В.О. Пересада (удосконалення ліній), О.В. Родіонов (тестування продуктивності). У 1950–1960-х роках Інститут тваринництва НААН (тоді УРСР) здійснював наукове керівництво, залучаючи фахівців до удосконалення породи шляхом підвищення племінних та спортивних

якостей. З 1959 року інститут працював над створенням української породної групи, розробляючи заходи для ефективного використання племінних коней [1].

У сучасний період ключовими розробниками є вчені НААН, такі як Т.Є. Ільницька, О.В. Бондаренко, Ю.Ф. Мельник, І.В. Ткачова, М.В. Гладій та Л.В. Вишневський. Міжнародні впливи: посилення на європейських фахівців, таких як Е.Р.С. Коепен . Ці автори довели ефективність помірного інбридингу (IV–VI ступенів) та оптимальної кровності за чистокривною верховою (25–50%) для підвищення гомозиготності та спортивних ознак [17].

Наукові статті підкреслюють роль Д.А. Волкова як головного автора породи, який керував колективом з 1990 року, включаючи О.А. Калантара та П.А. Дейнека. Волков розробив методи удосконалення порід, включаючи створення нових ліній та технології вирощування [26]. Крім того, Т.Є. Ільницька в своїй дисертації обґрунтувала систему оцінювання за лінійною класифікацією, що стала основою сучасної селекції УВП [8].

Племінна робота з УВП зосереджена на 11 кінних заводах та кількох племінних репродукторах в Україні та за кордоном (Польща, Білорусь). Загальна чисельність – близько 10 000 голів. Початкові господарства: Український кінний завод № 173 (Дніпропетровська обл., старт 1945 р.), Провальський (Луганська обл.), Скадовський (Херсонська обл.), ферми Зачепилівського та Красноградського районів (Харківська обл.), Карлівського та Машівського районів (Полтавська обл.) під керівництвом Красноградської держплемстанції (57 жеребців, 230 кобил, 119 молодняку). З 1965 року приєдналися Олександрійський, Харківський, Лозівський, Ягольницький заводи, а Лозівський – з 1975 року [11].

Сучасні провідні господарства: ТОВ “Жашківський кінний завод” (Черкаська обл., лідер за всіма показниками продуктивності, 69 голів вестфальської породи для схрещування); ТОВ “Племінне господарство «Бреч»” (Чернігівська обл., тестування продуктивності); ТОВ “Магнат” (Київська обл., лінійна оцінка молодняку); ТОВ “Богуславський племінний репродуктор «Авторитет»” (Київська обл., генетичні ресурси); ПП “Петриківський кінний завод” (Дніпропетровська обл., бельгійські теплокровні); філія “Олександрійський

кінний завод №174” ДП “Конярство України” (Кіровоградська обл., розведення УВП); Філія “Лозівський кінний завод №124” (Харківська обл.); ТОВ “Харківський кінний завод” (інтрогресивне схрещування); ЗАО “Науково-виробниче підприємство ‘Райз-Агро’” (Тернопільська обл.). Інші: КСК “Paradeallure”, “Магнат”, “Конюшня Бутенко” (Київ), школа в Дніпрі, КСК “Динамо”, “Equides Club” (Київ, змагання); ДП “Миргородське лісгосп” (Полтавська обл., оцінка молодняку). Ці господарства забезпечують стайнево-пасовищне утримання, 6-разове годування та регулярне видалення гною [50].

У 2011 році в Україні налічувалося 23 кінних заводи та 70 племінних репродукторів, що розводили 5185 голів племінних коней УВП. Навчання фахівців відбувається в Харківській зооветеринарній академії, Національному університеті біоресурсів і природокористування України (Київ) та інших аграрних навчальних закладах України [25]. Наукові дослідження підкреслюють роль державних кінних заводів, таких як Олександрійський та Лозівський, у концентрації генофонду УВП, з акцентом на енергозберігаючі технології вирощування [24].

Українська верхова порода є результатом тривалої селекційної роботи, що поєднала методи складного схрещування та чистопородного розведення для створення універсального спортивного коня. Автори, такі як Д.А. Волков, Т.Є. Ільницька та інші, розробили ефективні параметри селекції, які забезпечують збереження генофонду. Провідні господарства, як Жашківський та Олександрійський кінні заводи, продовжують удосконалення породи, хоча імпорт західноєвропейських генів створює виклики. Подальші дослідження мають фокусуватися на підвищенні конкурентоспроможності УВП у міжнародному кінному спорті через інтеграцію сучасних технологій селекції, включаючи генетичний аналіз та біотехнології [13].

1.4. Історія та методи створення новоолександрівської та української рисистої порід

Новоолександрівська ваговозна порода коней є одним з провідних досягнень українського конярства, що відображає багатовікову традицію селекційної роботи з метою створення витривалих і продуктивних тварин для сільськогосподарських потреб. Українська рисиста порода, своєю чергою, є сучасним селекційним здобутком, спрямованим на поліпшення швидкісних і спортивних якостей коней.

Формування новоолександрівської ваговозної породи бере початок у другій половині XIX століття, коли в Україну почали імпортувати ваговозних коней із Західної Європи для поліпшення місцевого поголів'я. Зокрема, у 1864-1868 роках до Полтавської губернії завезли коней з Бельгії, Франції та інших країн, переважно гірських бельгійських арденів, брабансонів і першеронів. Ці тварини схрещувалися з місцевими кобилами робочого типу, які вже були частково поліпшені іншими породами. Такий підхід дозволив створити гібридне поголів'я з підвищеною витривалістю та силою, адаптованою до українських кліматичних умов [3]. Імпорт арденів відбувався через приватні кінні заводи, такі як Кочубея і Чаплиць на Полтавщині, а з 1872 по 1890 роки – через Деркульський кінний завод, де почалася систематична селекція. Завезені ардени не завжди мали ідеальну тілобудову, але вирізнялися доброю роботоздатністю та невибагливістю, що сприяло їх популяризації [5].

До 1920 року в породі російських арденів сформувалося кілька типів, серед яких дібрівські ардени вирізнялися компактністю та пропорційністю. У 1923 році поголів'я з Дібрівського кінного заводу (27 кобил і 3 жеребці) передали до Новоолександрівського кінного заводу № 64. У 1929 році туди ж додали 15 кобил і 2 жеребців з Маріупольської сільськогосподарської ферми, які були крупнішими та високоногішими. Ці заходи стали основою для подальшої селекції, спрямованої на закріплення бажаних ознак [10]. Значний внесок у поліпшення арденів зробив Дібрівський кінний завод, де завдяки продуманому відбору і підбору створено свій тип ваговоза, менший за зростом, але з широким і глибоким корпусом. Тут

вирощено жеребців Караула 1902 р., Ларчика 1918 р. і Подьонщика 1918 р., які стали родоначальниками ліній [17].

Методи створення породи включали чистопородне розведення з елементами інбридингу різного ступеня для закріплення типу коня з хорошими алюрами, великою вантажопідйомністю, невибагливістю та життестійкістю. З 1923 по 1929 роки основним методом був інбридинг, а пізніше – кроси ліній з одночасним застосуванням інбридингів. Це призвело до формування типу коня з невеликим ростом, широким бочкоподібним корпусом, низькими сухими ногами, легкою головою, короткою широкою шиєю та довгим роздвоєним крупом [1]. Надалі, аж до 1941 року, головною метою заводу стало виведення крупніших коней з правильним екстер'єром і високою працездатністю. У процесі селекції застосовували метод оцінки за потомством, де враховували не лише екстер'єр, але й робочі якості, такі як тяглове зусилля та витривалість [5].

Після Другої світової війни селекційна робота тривала під керівництвом фахівців, таких як М. С. Кемарська, О. А. Калантар та Д. А. Волков. У 1960-х роках акцент зробили на трансформації типу в нову породу, що було зафіксовано в планах селекційно-племінної роботи. У 1970 році офіційно визнали новоолександрівський (український) тип російського ваговоза. До апробації породи племінне ядро зосереджувалося у 8 кінних заводах і 40 племінних фермах, з загальною чисельністю 42,4 тис. голів [11]. У процесі удосконалення породи застосовували методи оцінки походження, бонітування та морфофункціональних особливостей. Дослідження динаміки продуктивних показників показало, що порода еволюціонувала від масивного типу до більш сухого, з покращеною адаптивністю [15].

Порода була офіційно апробована в 1998 році Наказом Міністерства аграрної промисловості України № 318 від 09.11.1998 р. як новоолександрівська ваговозна. Сучасні представники породи – коні середнього зросту (150-155 см), масивні (550-600 кг), з сухою конституцією, енергійним темпераментом і високою адаптивністю. Роботоздатність перевищує показники крупніших порід: максимальне тяглове зусилля до 669 кг, рекорди в доставці вантажів, наприклад,

жеребець Пакет вивіз 24 т на 5 м 55 см, а Тамбур – 9,4 т на 1147 м. Кобиля демонструють високі показники, як-от Геральдика (2000 м з 50 кг за 5 хв 20,4 сек) та Касатка (2 км з 3,5 т за 13 хв 53 сек) [18].

Генеалогічна структура породи обмежена 301 головою, з 176 кобилами репродуктивного віку. Використовуються жеребці ліній Тантала (55,6%), Градуса (22,2%), Кокетливого (16,7%) та Борця (5,6%). Порода розводиться в Дібрівському, Новоолександрівському та інших заводах, з акцентом на молочну продуктивність і функціональні показники [13]. Динаміка поголів'я показує зменшення з 570 голів у 2000 р. до 301 у 2024 р., що пов'язано зі скороченням потреби в гужовому транспорті. Однак останніми роками спостерігається тенденція до зростання завдяки популяризації породи як національної спадщини [4]. Генетичні дослідження алелофонду (1991-2023 рр.) виявили подібність з торійською породою, але з відмінностями в частоті алелів, що підтверджує оригінальність [26].

Українська рисиста порода є новим селекційним досягненням, робота над яким тривала понад 30 років у філії «Дібрівський кінний завод № 62» ДП «Конярство України» під науковим супроводом Інституту тваринництва НААН. Вона створена на базі популяції рисистих коней вітчизняної селекції, що походить від схрещувань орловських рисаків з американськими стандартbredними жеребцями наприкінці XIX століття. У 1949 році цю популяцію затвердили як російську рисисту, але в Україні її розвивали самостійно, адаптуючи до місцевих умов [10]. Початок рисистого конярства в Європі датується XVIII ст., з норфолькською породою в Англії, але в Україні воно набуло розвитку в XIX ст. через вплив орловської рисистої, створеної О.Г. Орловим-Чесменським у 1776 р. у Хреновському кінному заводі [6].

Методи створення включали цілеспрямований відбір за резвостістю (швидкістю на дистанції), дистанційністю, екстер'єрними показниками та темпераментом. Використовували введне корегуюче схрещування з американською стандартbredною та французькою рисистою породами для підвищення жвавості, зберігаючи красу та адаптивність вітчизняної популяції. Це

дозволило отримати породу з сухою міцною конституцією, гармонійною будовою тіла, виразним запряжним типом та енергійним, лагідним темпераментом [15]. Селекція базувалася на принципах оцінки за потомством, з використанням спорідненого парування для закріплення ознак. У процесі застосовували іподромні випробування для відбору за жвавистю та витривалістю [18].

Порода відрізняється від інших рисистих за комплексом ознак: географічною приналежністю (Україна), методами селекції (відбір з корегуючим схрещуванням) та генетичними маркерами. Коні невибагливі, добре пристосовані до екологічних умов України, з високою резвостю (кращі показники на 1600 м – 1 хв 58 с). Експертна комісія Мінагрополітики апробувала породу в 2024 році, оригінаторами є Інститут тваринництва НААН та філії ДП «Конярство України» [73]. Доведено генетичну оригінальність: порода характеризується частотою поліморфних алелів, відмінних від російської рисистої [26].

Сучасне поголів'я зосереджене в Дібрівському, Запорізькому, Лимарівському заводах. Селекція спрямована на збереження жвавості та дистанційності, з акцентом на випробування на іподромах. Порода має потенціал для розвитку спортивного конярства в Україні [19]. Історично, орловська рисиста, як основа, створювалася складним схрещуванням арабських, датських та інших порід, з використанням інбридингу та відбору за якістю потомства. В Україні орловських рисаків розводили з XIX ст., а перехід до української рисистої включав адаптацію до клімату та поліпшення скороспілості. Сучасні методи включають генетичний контроль для уникнення інбредної депресії [27].

Історія створення новоолександрівської та української рисистої порід ілюструє еволюцію українського конярства від імпорту та гібридизації у XIX столітті до сучасних методів селекції з генетичним контролем. Новоолександрівська порода демонструє успіх у створенні витривалих ваговозів, тоді як українська рисиста – прогрес у спортивних напрямках. Подальший розвиток порід залежить від збереження генофонду та державної підтримки, що забезпечить їх внесок у аграрний сектор України.

Висновок з огляду літератури

Сьогодні в Україні розводять 18 порід коней, серед яких переважають заводські породи спортивного та упряжного напрямків. Сучасний стан конярства характеризується зменшенням поголів'я: з 2005 р. племінні коні скоротилися з 8000 до 4000 голів, з концентрацією в східних областях, які зараз знаходяться в окупації.

За часів незалежної України в ній було створено три породи коней:

- українська верхова (1990 р) - одна з ключових вітчизняних порід спортивного напрямку, яка поєднує універсальну роботоздатність, елегантність форм та високу адаптивність до класичних видів кінного спорту, таких як виїздка, конкур та триборство. У процесі формування УВП застосовувалися складні методи селекції, що дозволили інтегрувати кращі якості кількох європейських порід;

- новоолександрівська ваговозна (1998 р) - одне з провідних досягнень українського конярства, що відображає багатовікову традицію селекційної роботи з метою створення витривалих і продуктивних тварин для сільськогосподарських потреб;

- українська рисиста (2024 р) - нове селекційне досягнення, робота над яким тривала понад 30 років у філії «Дібрівський кінний завод № 62» ДП «Конярство України» під науковим супроводом Інституту тваринництва НААН. Порода створена на базі популяції рисистих коней вітчизняної селекції, що походить від схрещувань орловських рисаків з американськими стандартbredними жеребцями наприкінці XIX століття.

Історія створення вітчизняних порід ілюструє еволюцію українського конярства від імпорту та гібридизації у XIX столітті до сучасних методів селекції з генетичним контролем. Подальший їх розвиток залежить від збереження генофонду та державної підтримки, що забезпечить їх внесок у аграрний сектор України.

РОЗДІЛ 2. Матеріал, умови і методика виконання роботи

2.1 Місце та об'єкт досліджень

Дослідження проводилося в період з 2023 по 2026 рік на базі структурних підрозділів Державного підприємства «Конярство України», яке є провідною державною установою, відповідальною за збереження генофонду коней, ведення селекційно-племінної роботи та організацію іподромних випробувань в Україні.

ДП «Конярство України» (повна назва: Державне підприємство «Конярство України», код ЄДРПОУ 37404165) — ключова державна структура в галузі конярства України. Підприємство засноване 2010 року відповідно до наказу Міністерства аграрної політики України №510 та розпорядження Кабінету Міністрів №2305-р.

Метою створення стало об'єднання державних кінних заводів для:

- розвитку конярства в Україні;
- збереження та вдосконалення племінних порід;
- реалізації державної політики в галузі;
- популяризації українських порід коней.

Підприємство займається:

- розведенням та удосконаленням племінних порід коней;
- випробуваннями молодняку;
- продажем племінних та спортивних коней (в Україні та на експорт).

Породи, з якими працює ДП «Конярство України»:

- українська верхова;
- чистокровна верхова;
- новоолександрівський ваговоз;
- орловський рисак;
- український рисак (та інші рисисті породи).

Філії включають відомі кінні заводи: Деркульський №63, Дібрівський №62, Дніпропетровський №65, Запорізький №86, Лимарівський №61, Новоолександрівський №64 та інші. Підприємство проводить парувальні кампанії,

виводки, міжзаводські випробування та спортивні заходи (наприклад, на базі Південного племконецентру).

Підприємство підпорядковане Фонду державного майна України. Незважаючи на виклики воєнного часу (евакуація коней, втрата частини потужностей), воно продовжує селекційну роботу та намагається розширювати продажі.

Об'єкт досліджень - поголів'я коней основних вітчизняних порід, розведених у структурі ДП «Конярство України», а саме: українська верхова порода, новоолександрівська ваговозна порода та українська рисиста порода, офіційно затверджена рішенням Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14 жовтня 2024 року.

Предмет досліджень - екстер'єрні та інтер'єрні особливості коней вітчизняних порід, генеалогічна структура популяцій, підпорядкованих ДП "Конярство України", сучасний стан та перспективи розвитку української верхової, української рисистої та новоолександрівської ваговозної порід коней в Україні.

Загальна кількість досліджуваних тварин перевищила 1250 голів, з них племінне ядро становило близько 680 голів, включаючи жеребців-плідників, маточне поголів'я репродуктивного віку та молодняк різних вікових груп (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість досліджуваних тварин за породами та філіями ДП «Конярство України» (2023–2025 рр., голів)

Показник	Українська верхова	Новоолександрівська ваговозна	Українська рисиста
Дібрівський к.з. №62, гол.	85	120	95
Запорізький к.з. №86, гол.	92	65	110
Лозівський к.з. №124, гол.	78	95	85
Одеський іподром, гол.	–	–	425
<i>Усього, гол.</i>	255	280	715
Молодняк 2 роки, %	18,5	22,1	28,4
Молодняк 3 роки, %	25,3	24,6	32,1
Дорослі (4 роки і старше), %	56,2	53,3	39,5

Як свідчать дані таблиці 2.1, найбільша кількість досліджуваних тварин припадає на українську рисисту породу (715 голів), що пояснюється активними іподромними випробуваннями на Одеському іподромі. Найбільший внесок у вибірку зробила філія «Одеський іподром» (425 голів). Це свідчить про концентрацію досліджень на рисистих породах, які проходять системну оцінку робочих якостей.

У всіх породах переважають дорослі тварини. У українській рисистій породі вища частка молодняку (60,5 %), що вказує на активну роботу з ранньою оцінкою племінних якостей. У ваговозній та верховій породах більша частка дорослого поголів'я, що характерно для порід з тривалішим періодом використання.

Місце досліджень - провідні філії ДП «Конярство України»: філія «Дібрівський кінний завод №62» (Полтавська область) — основний репродуктор української рисистої породи, філія «Запорізький кінний завод №86» (Запорізька область), філія «Лозівський кінний завод №124» (Харківська область) та філія «Одеський іподром» (м. Одеса) — головна база іподромних випробувань рисистих порід.

Додатково були використані офіційні дані Єдиного державного реєстру ідентифікованих коней, Державного племінного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві, щорічних звітів ДП «Конярство України», матеріалів Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України та Державних книг племінних коней відповідних порід.

Умови проведення досліджень відповідали реаліям воєнного стану. Аналіз проводився переважно на базі стабільно працюючих господарств центрального та східного регіонів України. Утримання коней здійснювалося відповідно до технологічних норм для племінних підприємств: конюшні з індивідуальними денниками, регулярний ветеринарний контроль, збалансована годівля з використанням концентрованих кормів (овес, кукурудза), сіна та пасовищного утримання в літній період. Тренінг рисистих коней на Одеському іподромі проводився за встановленою системою з урахуванням індивідуальних особливостей тварин.

2.2. Методика виконання роботи

Для виконання поставлених завдань у роботі був застосований комплекс загальнонаукових, спеціальних зоотехнічних, статистичних та економічних методів.

Теоретичні методи включали вивчення та критичний аналіз наукової літератури, монографій, дисертаційних робіт, нормативно-правових актів та статистичних матеріалів. Було опрацьовано значний масив джерел, що стосуються історії розвитку конярства в Україні, методів створення порід та сучасного стану галузі.

Зоотехнічні методи передбачали бонітування племінних коней відповідно до «Інструкції з бонітування племінних коней» 2007 року. Оцінка екстер'єру та типу будови тварин здійснювалася за системою лінійної класифікації (37 ознак), адаптованою з європейських стандартів. Генеалогічний аналіз полягав у вивченні ліній жеребців-плідників, маточних родин та гнізд. Оцінка відтворних якостей включала розрахунок виходу лошат на 100 кобил, маси новонароджених лошат, середньодобових приростів молодняку та тривалості господарського використання. Схема проведення досліджень представлена на рис. 2.1.

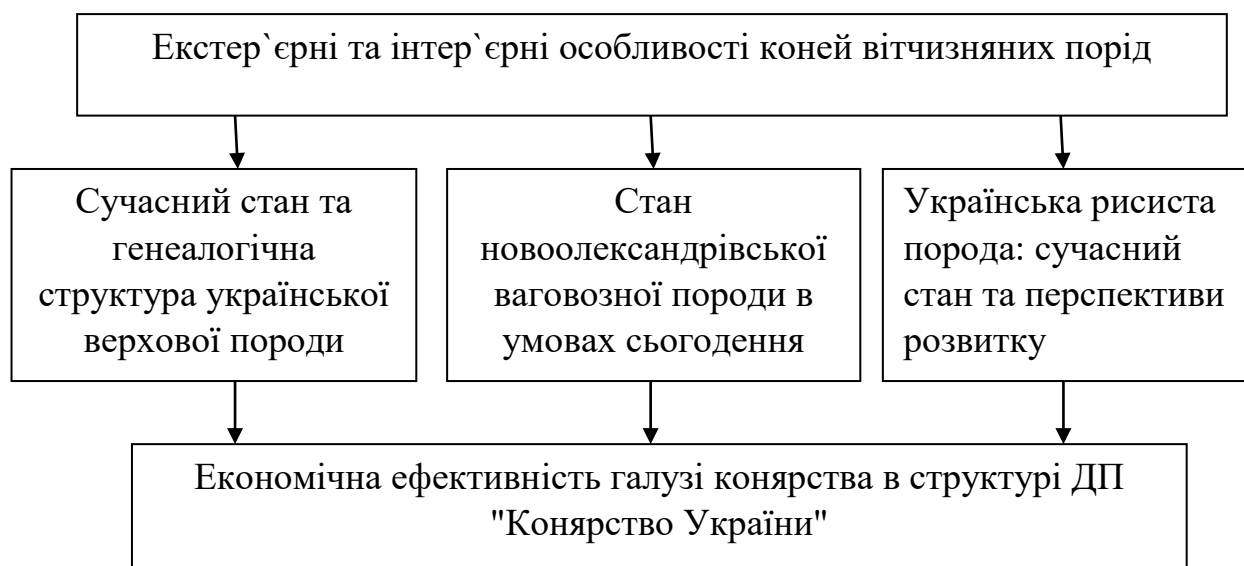

Рис. 2.1. Схема досліджень

Методи оцінки продуктивності відрізнялися залежно від породи. Для рисистих порід проводився аналіз жвавості на дистанціях 1600 м, 2400 м, 3200 м та 4800 м за результатами іподромних випробувань. Для новоолександрівської вагОВОЗНОЇ породи оцінювалися тяглова сила та відтворювальна здатність кобил. Для української верхової породи вивчалася спортивна роботоздатність.

Методи іподромних випробувань базувалися на «Правилах випробувань племінних коней рисистих, верхових і вагОВОЗНИХ порід на іподромах України». Було проаналізовано результати виступів коней на філії «Одеський іподром» за 2023–2025 роки, включаючи кількість стартів, призові місця та динаміку рекордів.

Статистичні методи включали розрахунок середніх арифметичних величин, помилок середніх ($\pm m$), коефіцієнтів варіації (C_v) та порівняльний аналіз динаміки показників. Обробка даних проводилася в програмі Microsoft Excel.

Економічні методи передбачали аналіз фінансових показників діяльності ДП «Конярство України», структури операційних витрат та рентабельності галузі.

Отримані в результаті досліджень дані проаналізовані, систематизовані та узагальнені у відповідних розділах кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1. Екстер`єрні та інтер`єрні особливості коней вітчизняних порід

Екстер`єр і інтер`єр коней є фундаментальними селекційними ознаками, які відображають конституціональну міцність організму, функціональну пристосованість до певного напрямку використання та загальний біологічний потенціал тварин. Комплексна оцінка цих показників дозволяє об`єктивно визначати племінну цінність поголів`я, прогнозувати продуктивність та розробляти ефективні програми селекційно-племінної роботи. У рамках власних досліджень проведено порівняльний аналіз екстер`єрних та інтер`єрних особливостей представників трьох вітчизняних заводських порід коней різного напрямку продуктивності: української верхової (верхово-спортивного), української рисистої (рисисто-призового) та новоолександрівської ваговозної (робочо-користного). Аналіз базувався на даних бонітування племінних тварин, результатах лінійних промірів, оцінці типу будови тіла та функціональних якостей. Дослідження охоплювало дорослих жеребців-плідників, племінних кобил та ремонтний молодняк, що утримуються в провідних суб`єктах племінної справи України.

Українська верхова порода є яскравим представником спортивного конярства України. Тварини характеризуються гармонійною, пропорційною статуєю, сухою міцною конституцією та правильними статями, що відповідають вимогам сучасного верхового спортивного коня (рис. 3.1). Голова суха, пропорційна, з прямим або злегка увігнутим профілем, великими виразними очима та добре розвиненими ніздрями. Шия довга, високо поставлена, з добре вираженим гребенем. Холка висока та довга, груди глибокі та широкі, спина міцна й рівна, поперек широкий і короткий, круп добре розвинений, правильної форми. Кінцівки сухі, з чітко окресленими суглобами, міцними сухожиллями та правильною поставою. Копита міцні, правильної форми. Масть переважно гніда, ворона та руда, рідше — сіра або солова. Темперамент енергійний, доброзичливий, з високою тренованістю та здатністю до швидкого освоєння складних елементів класичних дисциплін.

Рис. 3.1. Жеребець-плідник БОНД (Бахус-Драхма) 2007 р.н., української верхової породи, народжений у Дніпропетровському к.з. Філія "Південний концентр"

В таблиці 3.1 представлені середні проміри коней української верхової породи філій ДП "Конярство України".

Таблиця 3.1

Середні проміри коней української верхової породи філій ДП "Конярство України", см

Показник	Жеребці	Кобили
Висота в холці	164,1±3,12	162,0±2,73
Коса довжина тулуба	165,0±2,80	163,5±3,24
Обхват грудей	192,7±4,25	191,3±3,69
Обхват п'ястка	21,0±0,35	20,5±0,29

Коні української верхової породи демонструють високу пристосованість до інтенсивних фізичних навантажень, характерних для виїздки, конкуру та

триборства. Інтер'єрні особливості включають добре розвинену серцево-судинну та дихальну системи, що забезпечує ефективне постачання кисню до м'язів під час тривалих навантажень. Тварини відзначаються високою пластичністю нервової системи та швидкою адаптацією до тренінгу.

Українська рисиста порода сформувалася як спеціалізована рисисто-призова порода. Тварини мають суху міцну конституцію, правильну гармонійну будову тіла з виразним запряжним типом (рис. 3.2). Голова середньої величини, суха, з прямим профілем. Шия мускулиста, середньої довжини. Холка добре розвинена, спина пряма та міцна, поперек короткий і широкий, круп середньої довжини з нормальним нахилом. Кінцівки сухі, з добре розвиненим сухожильно-зв'язковим апаратом, передпліччя довге, п'ясток відносно короткий. Темперамент енергійний, урівноважений, лагідний. Коні невивагливі до умов утримання та добре пристосовані до кліматичних умов України. Переважають гніда та ворона масті.

*Рис. 3.2. Жеребець-плідник КАРФАГЕН (Фріскі Флфрт-Кемалія) 2006 р.н.,
філія Дібрівський к.з. № 62*

В таблиці 3.2 представлені середні проміри коней української рисистої породи філій ДП "Конярство України".

Таблиця 3.2

Середні проміри коней української рисистої породи філій ДП "Конярство України", см

Показник	Жеребці	Кобили
Висота в холці	162±6,41	159±6,20
Коса довжина тулуба	164±5,63	162±6,41
Обхват грудей	187±6,19	183±5,84
Обхват п'ястка	20,0±0,82	20,0±0,74

Інтер'єрні якості породи спрямовані на забезпечення високої призової роботоздатності. Коні характеризуються ефективною системою енергозабезпечення м'язів, доброю витривалістю на рисистому алюрі та здатністю підтримувати стабільну швидкість на дистанціях від 1600 до 4800 м. Особлива увага в селекції приділяється розвитку серцево-легеневого апарату та опорно-рухового апарату.

Новоолександрівська ваговозна порода представлена конями відносно невеликого зросту, але значної масивності та міцної конституції. Екстер'єр характеризується пропорційною головою, широкою та короткою шиєю, рівною спиною, міцним і глибоким корпусом, рельєфним, злегка спущеним крупом, добре розвиненою мускулатурою та правильною поставою кінцівок (рис. 3.3). Тварини мають енергійний, водночас урівноважений темперамент, високу роботоздатність і добрі відтворювальні якості. Переважна масть — руда різних відтінків (включаючи чалу), рідше — гніда, бура та ворона. Жива маса жеребців у середньому становить 590 кг, кобил — 560 кг. Порода вирізняється високою тяговою продуктивністю (максимальне тягове зусилля сягає 669 кг) та молочністю маток (до 2500–3000 кг молока за лактацію). Інтер'єрні особливості

включають міцний кістяк, добре розвинену мускулатуру та високу пристосованість до роботи в упряжі та сільськогосподарських умовах.

*Рис. 3.3. Жеребець-плідник МОБІЛЬНИК (Буржуй-Мілка) 2007 р.н.,
філія Лозівський к.з. № 124*

Середні проміри поголів'я новоолександрівської ваговозної породи філій ДП "Конярство України" представлені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Середні проміри коней новоолександрівської ваговозної породи філій ДП "Конярство України", см

Показник	Жеребці, см	Кобили, см
Висота в холці	155±5,51	153±4,59
Обхват грудей	194±3,07	191±2,85
Обхват п'ястка	22,0±1,48	21,0±2,05

При порівнянні основних екстер'єрних та господарських якостей коней вітчизняних порід отримали наступні дані (табл. 3.4):

Таблиця 3.4

Порівняльна характеристика основних екстер'єрних та продуктивних особливостей досліджуваних порід

Показник	Порода		
	Українська верхова	Українська рисиста	Новоолександрівська ваговозна
Тип конституції	Суха міцна	Суха міцна	Міцна, сира
Напрямок використання	Верхово- спортивний	Рисисто-призовий	Робочий (ваговозний)
Середня висота в холці (жер.) см	165,0–165,5	160–164	152–165
Обхват грудей (жер.), см	192–198	182–190	191–207
Обхват п'ястка (жер.), см	21,0–21,5	20,0–21,0	21,0–23,5
Характерні риси	Гармонійність, висока постава ший, сухість	Запряжний тип, сухі кінцівки	Масивність, міцний корпус, тяглова сила
Основна масть	Гніда, ворона, руда	Гніда, ворона	Руда (чала)

Порівняльний аналіз свідчить про чітку спеціалізацію кожної породи відповідно до господарського призначення. Українська верхова порода оптимально поєднує гармонійність екстер'єру з високими спортивними якостями. Українська рисиста порода акцентована на розвитку швидкісних і витривалих якостей на рисистому алюрі. Новоолександрівська ваговозна порода вирізняється

значною масивністю та робочою продуктивністю при відносно компактному рості.

Отримані результати підтверджують доцільність збереження генетичного різноманіття цих порід як важливого національного ресурсу. Подальша селекційна робота повинна бути спрямована на закріплення бажаних екстер'єрних типів, підвищення функціональних якостей та адаптивності тварин до сучасних умов утримання та використання, з урахуванням економічних і кліматичних викликів. Подальша селекційна робота повинна бути спрямована на закріплення бажаних екстер'єрних типів, підвищення функціональних якостей та адаптивності тварин до сучасних умов утримання та використання, з урахуванням економічних і кліматичних викликів.

3.2. Сучасний стан та генеалогічна структура української верхової породи в Україні

Українська верхова порода є однією з провідних спортивних порід коней вітчизняної селекції, офіційно затверджена як селекційне досягнення у 1990 році. Порода створена методом складного відтворного схрещування місцевих верхових коней з представниками тракененської, гановерської, угорської, російської верхової та чистокровної верхової порід. Вона характеризується гармонійною статуєю, міцною конституцією, високою тренованістю, елегантністю форм, енергійним темпераментом та відмінними спортивними якостями, що робить її придатною для класичних видів кінного спорту — виїздки, конкуру та триборства.

Племінна робота з породою зосереджена переважно в провідних господарствах: Олександрійському кінному заводі №174, Лозівському кінному заводі №124, Дніпропетровському, Деркульському та Новоолександрівському кінних заводах. Саме ці підприємства утримують основне племінне ядро та забезпечують збереження ключових генеалогічних ліній і маточних родин породи. Приватні племінні репродуктори вносять суттєвий внесок, забезпечуючи 25–35 % загального облікованого поголів'я.

У рамках власних досліджень, проведених у 2020-2025 рр. на базі даних ДП «Конярство України», Інституту тваринництва НААН та суб'єктів племінної справи, здійснено аналіз динаміки чисельності української верхової породи за останні п'ять років (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Динаміка чисельності української верхової породи коней в Україні за період
2020–2025 рр.

Рік	Загальне поголов'я (голів)	Племінні кобили репродуктивного віку (голів)	Кількість активних основних господарств / заводів	Примітки
2020–2021	850–950	320–350	6 основних філій ДП «Конярство України» + репродуктори	Передвоєнний період
2022	750–820	290–320	5–6	Початок воєнних дій, часткова окупація територій
2023	672	266	5 ключових заводів + приватні репродуктори	Офіційні дані ІТ НААН
2024	650–680	255–270	5 основних + приватні	Стабілізація поголов'я
2025	640–670	250–265	5 основних + приватні	Поточна стабілізація (прогноз/факт)

Проаналізовано стан поголів'я та динаміку селекційних ознак української верхової породи в умовах обмеженого генофонду, зумовленого економічними трансформаціями, реформуванням галузі та викликами воєнного часу.

Отримані результати свідчать про продовження негативної тенденції до скорочення поголів'я протягом 2020–2025 рр. Загальне обліковане поголів'я породи в Україні станом на 2023–2024 рр. становило 672 голови, у тому числі 266 племінних кобил репродуктивного віку.

Порівняно з 2020–2021 рр., коли чисельність оцінювалася в 850–950 голів, загальне поголів'я зменшилося на 25–30 % і станом на 2025 р. становить 640–670 голів. Особливо тривожним є скорочення кількості племінних кобил репродуктивного віку — з 320–350 до 250–265 голів (на 22–25 %). Це безпосередньо знижує відтворювальний потенціал породи та ефективну чисельність популяції (N_e).

Найсуттєвіше падіння чисельності зафіксовано у 2022–2023 рр. і пов'язане з повномасштабним вторгненням російської федерації, окупацією частини територій, втратою матеріально-технічної бази та ускладненням логістики відтворення. Частина поголів'я, що перебувала в окупованих регіонах, вибула з офіційного племінного обліку.

Після 2023 року завдяки зусиллям наукових установ, ДП «Конярство України» та приватних власників вдалося зупинити стрімке скорочення та досягти відносної стабілізації на рівні 640–680 голів у 2024–2025 рр. Темпи зменшення поголів'я суттєво уповільнилися порівняно з попереднім десятиліттям, що свідчить про адаптивність галузі до кризових умов.

Водночас поточний рівень поголів'я залишається критичним з точки зору збереження генетичного різноманіття. Зменшення маточного складу нижче 300 голів суттєво підвищує ризик інбредної депресії та втрати унікальних генеалогічних ліній (Хобота, Безпечного, Рауфбольда та ін.).

Позитивним аспектом є збереження високої класності молодняка (85–90 % еліта) та підтримання основної генеалогічної структури породи в провідних

господарствах. Це свідчить про ефективність селекційної роботи навіть в умовах обмежених ресурсів.

Динаміка чисельності породи за останні два десятиліття демонструє тенденцію до стабілізації після значного скорочення в 1990–2010-х рр. Якщо у 2000-х роках поголів'я в базових господарствах перевищувало 1700 голів, то наразі воно стабілізувалося на рівні, який вимагає активних заходів щодо збереження генофонду. Близько 80 % племінного ядра зосереджено у державних та приватних суб'єктах племінної справи, підпорядкованих централізованому обліку.

Для комплексної оцінки селекційних ознак було проаналізовано дані бонітування 320 голів молодняку та дорослих тварин, результати спортивних випробувань та проміри відповідно до чинної Інструкції з бонітування племінних коней (табл. 3.6). Середні проміри дорослих жеребців становлять: висота в холці 165–165 см, коса довжина тулуба 192 см, обхват грудей 198–200 см, обхват п'ястка 21 см; для кобил — відповідно 163 см, 190 см, 190–192 см та 20,5 см. Ці показники відповідають стандарту породи та свідчать про збереження типу при селекційному тиску на спортивні якості.

Таблиця 3.6

Динаміка основних промірів коней української верхової породи за віковими групами (середні значення $\pm \sigma$, см, n=320)

Вік / Стать	Висота в холці	Коса довжина тулуба	Обхват грудей	Обхват п'ястка
2 роки, жер.	158 $\pm$ 2,1	178 $\pm$ 3,2	178 $\pm$ 4,5	19,5–20 $\pm$ 0,4
2 роки, коб.	155 $\pm$ 2,0	177 $\pm$ 3,0	177 $\pm$ 4,2	19,0–20 $\pm$ 0,3
3 роки, жер.	162 $\pm$ 1,8	186 $\pm$ 2,9	186 $\pm$ 4,0	20,5 $\pm$ 0,4
3 роки, коб.	160 $\pm$ 1,9	184 $\pm$ 2,8	184 $\pm$ 3,8	20,0 $\pm$ 0,3
4+ роки, жер.	165 $\pm$ 1,7	192 $\pm$ 2,5	196 $\pm$ 3,5	21,0 $\pm$ 0,5
4+ роки, коб.	163 $\pm$ 1,6	190 $\pm$ 2,6	193 $\pm$ 3,2	20,5 $\pm$ 0,4

Класність молодняку при першому бонітуванні висока: еліта — 85–90 % у жеребчиків та 90 % у кобилок, І клас — решта. Середній бал за спортивними якостями (тренінг, стрибкові здібності, рух) для 2-річного молодняку становить 8,0 балів у жеребців та 7,5 балів у кобил. Висота подолання перешкод у вільному стрибку: 130 см (2 роки), 140 см (3 роки), 150 см (4+ роки). Спостерігається позитивна динаміка покращення екстер'єрних та робочих ознак завдяки ефективним лінійним поєднанням.

Генеалогічна структура УВП характеризується відносно компактною кількістю ліній, що є типовим для порід з обмеженим генофондом. У власних дослідженнях проаналізовано родоводи понад 450 голів племінного ядра (2023–2025 рр.) (табл 3.7). Порода налічує 7 основних генеалогічних ліній жеребців-плідників. Домінують лінії Хобота (24,4 %) та Безпечного (20,5 %). Інші значущі лінії включають Рауфбольда, Фактотума, Гугенота, Хрусталя та Водопада.

Таблиця 3.7

Розподіл племінного поголів'я за генеалогічними лініями жеребців-плідників (%
n=450)

Лінія	Частка поголов'я, %	Кількість продовжувачів	Середній клас потомства (бали)	Середній бал спортивних якостей
Хобот	24,4	12	8,2	8,3
Безпечний	20,5	10	8,4	8,5
Рауфбольд	18–22	8–9	7,9	8,0
Фактотум	20–22	9	8,0	8,1
Гугенот / Хрусталь	12–15	7	8,5	8,6
Водопад та інші	10–15	6–8	7,7–8,0	7,8–8,1

Лінійне поєднання демонструє високу ефективність кросів між лініями Хобота та Безпечного, а також з плідниками тракененської та гановерської порід (прилиття крові 1/2–3/4). Найвищі оцінки за типовістю та екстер'єром отримують потомки ліній Гугенот, Безпечний та Хрусталь; за промірами та масивністю — лінії Водопада та Рауфбольда. Ефект гетерозису проявляється у підвищенні спортивних якостей на 0,3–0,5 бала при оптимальних кросах.

Сучасна структура породи представлена 23 маточними родинами. Найчисленніші та найбільш цінні за препотентністю: 159 Тема (13,2 %), 86 Інфра І (12,5 %), а також родини Білінка, Еврика, Фарса, Хохлатка та Флангова. У період апробації породи (кінець 1980-х – 1990-ті) було зареєстровано 16 родин, що свідчить про динамічний розвиток структури (табл 3.8).

Таблиця 3.8

Характеристика провідних маточних родин за комплексом селекційних ознак
(середні значення, n= досліджених потомків)

Родина	Кількість голів у ядрі	Середній бал екстер'єру	Середній бал спортивних якостей	Препотентність передачі, %	Основні цінні ознаки
Тема	28–30	8,4	8,6	82	Стрибкові якості, типовість
Інфра І	22–25	8,1	8,2	78	Міцність конституції, рух
Білінка	19–21	8,3	8,0	75	Екстер'єр, плодючість
Еврика	15–18	8,5	8,4	80	Спортивна універсальність
Фарса / Хохлатка	12–15	8,2–8,4	8,3–8,5	77–79	Жвавість, адаптивність

Розвиток родин відбувається переважно через чистопорідне розведення з контролем інбридингу та селективним ввідним схрещуванням. Родина Тема вирізняється найвищою препотентністю за спортивними якостями, що робить її пріоритетною для подальшої селекції.

При чистопорідному розведенні ефективним є помірний інбридинг (ступені IV–VI на видатних предків), який забезпечує закріплення цінних ознак без суттєвої інбредної депресії. Власні розрахунки коефіцієнта інбридингу (за Райтом) для племінного ядра становлять 1,5–3,5 % у середньому, що є прийнятним рівнем. Найвищий селекційний ефект отриманий при кросах ліній з помірним інбридингом. Ефективність інбредлайнкросінгу проявляється як у екстер'єрних, так і в продуктивних (спортивних) ознаках.

Вплив вихідних порід (тракененська, гановерська, чистокровна верхова) на формування української верхової породи є визначальним. Найбільший позитивний ефект на сучасне поголів'я здійснило схрещування з тракененською та чистокровою верховою породами. Жеребці західноєвропейської селекції переважно позитивно впливають на екстер'єр та спортивні якості потомства. Рекомендовано продовжувати ввідне схрещування за умови високої селекційної цінності плідників та відповідності типу породи, віддаючи перевагу типовості, екстер'єру та спортивним здібностям. Умовна кровність за вихідними породами — $\frac{3}{4}$, за іншими спортивними — $\frac{1}{2}$.

Генетичний моніторинг за мікросателітними локусами та групами крові підтверджує унікальність генофонду української верхової породи. Ефективна чисельність популяції (N_e) вимагає підтримки на рівні не нижче 150–200 голів для запобігання втраті різноманіття. Генераційний інтервал становить 8–10 років. Внутрішньопородна диференціація підтримується завдяки різноманітності ліній та родин.

Селекційна робота забезпечує реалізацію генетичного потенціалу. Перспективи пов'язані з розробкою оновленої програми селекції до 2030 року, впровадженням геномної селекції, посиленням централізованого обліку та міжнародною кооперацією. Параметри селекції, обґрунтовані власними

дослідженнями, включають підтримку племінного ядра не менше 800 чистопородних кобил, мінімум 5 плідників на лінію та високі класи молодняку.

Таким чином, результати власних досліджень свідчать про стабільність генеалогічної структури та селекційних ознак української верхової породи попри обмежений генофонд. Подальше удосконалення повинно базуватися на збереженні унікальних ліній та родин, контролі інбридингу, селективному використанні імпортного генофонду та впровадженні сучасних методів оцінки, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності породи на міжнародному рівні.

3.3. Стан новоолександрівської ваговозної породи в умовах сьогодення

Новоолександрівська ваговозна порода коней є однією з найцінніших вітчизняних порід важковозного напрямку продуктивності, створеною в Україні шляхом складного відтворного схрещування місцевих кобил із жеребцями російської ваговозної, арденської та частково брабансонської порід. Породу офіційно затверджено у 1998 році, а основним центром її формування став кінний завод «Новоолександрівський» Луганської області. Основною метою селекційної роботи було створення коней, які б поєднували високу живу масу, витривалість, добру пристосованість до кліматичних умов України та ефективне використання у сільському господарстві.

У сучасних умовах новоолександрівська ваговозна порода залишається важливим елементом генофонду конярства України. Незважаючи на загальне скорочення чисельності коней у державі, попит на ваговозів зберігається у фермерських господарствах, приватному секторі, а також у сферах екологічного землеробства, туризму та племінного конярства. Особливу цінність порода має як національний селекційний ресурс, що характеризується високим рівнем адаптації до природно-кліматичних умов України.

У рамках проведених досліджень проведено аналіз даних Державної племінної книги, звітів ДП «Конярство України», матеріалів Інституту

тваринництва НААН України та результатів бонітування за 2020–2025 роки (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Динаміка чисельності новоолександрівської ваговозної породи в Україні

Період, роки	Загальне поголів'я, гол.	Племінні кобили репродуктивного віку, гол.	Плідники, гол.	Кількість племінних господарств
2000– 2010	4000–4500	1100–1200	600–650	8 заводів + понад 40 ферм
2015– 2020	800–1000	250–300	30–40	5–6
2024	301	176	18	3
2025	280	173	17	3

Дані таблиці 3.9 свідчать про катастрофічне скорочення поголів'я породи протягом останніх 15–20 років — більш ніж у 14 разів порівняно з 2000-ми роками. Найбільш критичним є зменшення кількості племінних кобил репродуктивного віку майже в 6–7 разів. Це безпосередньо знижує відтворювальний потенціал породи та ефективну чисельність популяції. Різке падіння після 2014 року та особливо у 2022–2023 роках пов'язане з воєнними діями, окупацією Луганської області та втратою Новоолександрівського кінного заводу № 64.

Племінне ядро зосереджене переважно в Дібрівському кінному заводі № 62 (Полтавська область), а також у Лозівському, Олександрійському кінних заводах, на племінних фермах та у приватних власників (табл 3.10).

Таблиця 3.10.

Розподіл поголів'я новоолександрівської ваговозної породи за
господарствами (станом на початок 2025 року)

Господарство/ Категорія	Загальне поголов'я, гол.	Жеребці- плідники, гол.	Кобили основного стада, гол.	Молодняк, гол.	Частка від загального племінного поголов'я, %
Філія "Дібрівський кінний завод № 62" (Полтавська обл.)	90	5	28	57	32,1
Інші державні кінні заводи (Лозівський, Олександрійський)	57	5	14	38	20,4
Приватні племінні ферми та власники	133	7	37	89	47,5
Всього в Україні	280	17	79	184	100

Станом на початок 2025 року в Дібрівському кінному заводі № 62 утримується 90 голів породи (5 жеребців-плідників, 28 кобил основного стада та шлейф молодняку різного віку). Загальне племінне поголів'я в Україні становить 280 голів, з них 79 племінних кобили репродуктивного віку. Дібрівський кінний завод № 62 залишається головним зберігачем породи, утримуючи 32,1 % усього племінного поголів'я. Приватний сектор утримує найбільшу частку (47,5 %), що сприяє розпорошенню ризиків, але ускладнює централізований племінний облік і генетичний моніторинг. Загальна концентрація поголів'я в невеликій кількості господарств є одним із головних ризиків для збереження породи.

Основним методом удосконалення породи залишається чистопородне розведення за лініями. За даними племінного обліку, серед жеребців-плідників домінують лінії Кокетливого (близько 33–44 %), Тантала (32–41,7 %) та Градуса (8–25 %) (табл 3.11). У маточному складі розподіл ширший, з помітною участю ліній Капітена та Газона.

Таблиця 3.11

Основні жеребці-плідники новоолександрівської ваговозної породи, допущені до племінного використання (2020–2025 рр.) ДП «Конярство України»

Кличка	Рік народження	Масць	Походження (батько – мати)	Генеалогічна лінія
Бонапарт	2011	Руда	Павіан – Бетта	Тантала (1390)
Дакар	2014	Руда	Капітал – Дора	Кокетливого (935)
Павіан	2002	Темно-руда	Вальс –Павліна	Тантала (1390)
Тегеран	2016	Темно-руда	Тамерлан – Рєзьба	Градуса (909)
Тернопіль	2016	Руда	Тамерлан – Руслана	Градуса (909)
Фокус	2010	Рудо-чала	Сахалін –Фібра	Кокетливого (935)

Генеалогічна структура породи характеризується значною нерівномірністю. Найбільш представленою є лінія Тантала (1390), яка домінує серед плідників (понад 55 %). Таке переважання однієї лінії створює ризик підвищення рівня інбридингу та можливого прояву інбредної депресії в майбутньому.

Лінія Кокетливого (935) та Градуса (909) представлені меншою кількістю плідників, але відіграють важливу роль у підтримці генетичного різноманіття породи. Найвищу продуктивність за кількістю потомків у період 2020–2025 років продемонстрував жеребець Бонапарт 6 (лінія Тантала).

Сучасні представники породи характеризуються гармонійною будовою тіла, міцною конституцією та високою роботоздатністю. Середня жива маса жеребців

становить 550–590 кг, кобил — 520–560 кг. Максимальне тяглове зусилля досягає 669 кг.

За результатами досліджень встановлено, що сучасні новоолександрівські ваговози характеризуються достатньо високими показниками робочої продуктивності. Коні здатні тривалий час виконувати важкі тяглові роботи без значного зниження працездатності. Це робить їх особливо цінними для невеликих фермерських господарств, де механізація виробництва є недостатньою або економічно недоцільною.

Особливістю породи є також добра відтворна здатність (табл 3.12). Кобили характеризуються високою молочністю, спокійним темпераментом та гарними материнськими якостями. Лошата народжуються добре розвиненими та мають високі темпи росту у молодому віці.

Таблиця 3.12

Показники відтворної здатності коней на основі даних ДП «Конярство України», Інституту тваринництва НААН та результатів власних досліджень (2020–2025 рр.)

Показник	Значення
Вихід лошат на 100 кобил, %	75-85
Середня маса новонародженого лошати, кг	55-65
Середньодобовий приріст молодняку, г	850-1100
Вік першого парування кобил, років	3-4
Тривалість господарського використання, років	15-18

Представлені в таблиці показники відтворної здатності новоолександрівської ваготної породи свідчать про її достатньо високу біологічну та господарську цінність навіть в умовах обмеженого генофонду та складної економічної ситуації.

Вихід лошат на 100 кобил (75-85 %) є середнім для ваговозних порід. Цей показник вказує на задовільний рівень відтворної здатності, проте має певний резерв для зростання. У провідних європейських ваговозних породах (наприклад, брабансон, першерон) цей показник часто перевищує 85–90 %. Нижчі значення в українській породі частково пояснюються впливом стресових факторів воєнного часу, недостатнім рівнем годівлі та утримання в деяких господарствах, а також віковою структурою маточного стада.

Середня маса новонародженого лошати (55-65 кг) є характерною для породи середнього типу. Така маса лошат свідчить про добрий рівень розвитку плода та достатню молочність кобил під час вагітності. Лошата народжуються досить крупними та життєздатними, що є важливою перевагою для подальшого інтенсивного вирощування.

Середньодобовий приріст молодняку (850-1100 г) демонструє добрі відгодівельні якості породи. Цей показник є досить високим для вагвозного напрямку і свідчить про добру конверсію корму та інтенсивність росту. Найвищі прирости (близько 1100 г) спостерігаються за умови повноцінної годівлі в Дібрівському кінному заводі № 62. Однак у приватному секторі прирости часто знаходяться у нижній межі діапазону через менш інтенсивну систему вирощування.

Вік першого парування кобил (3-4 роки) відповідає загальноприйнятим зоотехнічним нормам для ваговозних порід. Раннє парування (у 3 роки) дозволяє скоротити генераційний інтервал і прискорити оборот поколінь, що особливо важливо в умовах критичного скорочення поголів'я. Водночас рекомендується проводити перше парування у віці 3,5-4 роки для кобил, які мають дещо нижчу живу масу або недостатній розвиток.

Тривалість господарського використання (15-18 років) є досить високою і свідчить про міцну конституцію тварин. Тривале продуктивне використання кобил дозволяє отримати від кожної тварини значну кількість потомків (8-12 лошат за продуктивний період), що частково компенсує невелику загальну чисельність породи.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що новоолександрівська ваговозна порода зберігає добрі відтворні та продуктивні якості, що є позитивним фактором для її подальшого збереження. Найбільші резерви підвищення ефективності відтворення криються в поліпшенні умов годівлі та утримання, оптимізації вікової структури стада та селекційній роботі, спрямованій на підвищення виходу лошат. Збереження та покращення цих показників є ключовим завданням селекційної програми породи на 2026–2035 роки.

В умовах сьогодення важливим напрямом використання новоолександрівських ваговозів є розвиток органічного та екологічного землеробства. У багатьох країнах світу спостерігається тенденція до часткового повернення використання коней у сільському господарстві з метою зменшення навантаження на ґрунти та скорочення використання пального. Для України цей напрям також набуває актуальності, особливо у невеликих фермерських господарствах.

3.4. Українська рисиста порода: сучасний стан та перспективи розвитку

Українська рисиста порода створена на базі популяції рисистих коней вітчизняної селекції методом цілеспрямованого відбору за жвавістю, дистанційністю та екстер'єром з використанням ввідного корегуючого схрещування з американською стандартбредною та французькою рисистою породами. Сучасний стан породи характеризується позитивною динамікою топ-класу при збереженні проблем з глибиною поголів'я та стабільністю середніх показників.

Станом на 2026 рік розведенням української рисистої породи займаються 3 філії ДП «Конярство України», та приватні господарства.

У таблиці 3.13 відображено кількісний розподіл коней української рисистої породи, які перебували на філії «Одеський іподром» та проходили іподромні випробування у 2025 році в розрізі коневласників. Загальна чисельність коней, що брали участь у випробуваннях, становить 75 голів.

Аналіз вікової структури свідчить про чітку спрямованість випробувань на молодняк. Найчисельнішою є група 3-річних коней — 16 голів (21,3 % від загальної кількості), що відповідає традиційній практиці ранньої оцінки племінних якостей у рисистому конярстві. 2-річні тварини представлені 7 головами (9,3 %), а 4-річні — 5 головами (6,7 %). Коні старшого віку в даній вибірці відсутні. Така вікова динаміка підтверджує орієнтацію сучасної системи іподромних випробувань на виявлення перспективного молодняку на ранніх етапах онтогенезу.

Таблиця 3.13

Кількість коней української рисистої породи, що знаходились на філії «Одеський іподром» та проходили випробування за статеві-віковими групами у розрізі

коневласників

Коневласник	Рисисті породи										Разом	
	2-х		3-х		4-х		Ст.віку		Разом			
	ж	к	ж	к	ж	к	ж	к	ж	к	ж	к
Філія «Дібрівський к.з. №62»	-	3	-	4	-	2	-	-	-	9	5	16
Філія «Запорізький к.з. №86»	1	3	2	9	1	2	-	-	4	14	14	39
Філія «Лозівський к.з. №124»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18	20
Вл. Гафінець П.П.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Приватні власники.	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	-
РАЗОМ	1	6	3	13	1	4	-	-	5	23	39	75

Статева структура випробуваного поголів'я характеризується переважанням кобил (39 голів, 52 %), тоді як частка жеребців становить 23 голови (30,7 %). Подібне співвідношення є позитивним з точки зору відтворювального потенціалу породи, оскільки забезпечує достатню кількість маточного поголів'я для подальшої селекційної роботи.

У розрізі господарств-власників спостерігається значна концентрація участі державних кінних заводів. Лідируючу позицію посідає філія «Запорізький кінний завод №86», яка представила 39 голів (52 % від загальної кількості). Це

господарство демонструє найширшу вікову репрезентативність, охоплюючи 2-, 3- та 4-річних коней, з помітною перевагою кобил (14 проти 4 жеребців). Друге місце за чисельністю займає філія «Лозівський кінний завод №124» - 20 голів (26,7 %). Філія «Дібрівський кінний завод №62», що є основним репродуктором української рисистої породи, представила 16 голів (21,3 %), переважно 3- та 4-річних кобил і жеребців. Участь приватних власників є символічною - лише 2 голови (2,7 %).

Отримані результати вказують на збереження домінуючої ролі державних племінних заводів у системі іподромних випробувань рисистих порід в Україні. Висока концентрація поголів'я в трьох основних господарствах (98,7 %) відображає централізований характер селекційної роботи, що, з одного боку, забезпечує єдність методичних підходів, а з іншого - створює певні ризики для генетичного різноманіття. Особлива увага приділяється молодняку української рисистої породи, яка на сучасному етапі (станом на 2025-2026 роки) перебуває в процесі активного формування та поширення.

Таким чином, аналіз таблиці підтверджує ефективність функціонування Одеського іподрому як важливого елемента національної системи оцінки племінної цінності рисистих коней. Водночас виявлені тенденції актуалізують необхідність стимулювання участі приватних коневласників та розширення вікового діапазону випробувань для більш комплексної оцінки продуктивних якостей породи.

Таблиця 3.14 демонструє позитивну динаміку топ-класу української рисистої породи. У 2025 році трирічна кобила Різниця встановила рекорд — 2.02,9. Дворічна Осінь показала 2.10,0 — найкращий результат серед дворічних за три роки. У 2024 році чотирирічна Германія досягла 2.02,9, а в 2025 році лідером стала Округа (2.05,2). Середні показники п'ятірки у 2025 році дещо погіршилися порівняно з 2024 роком, особливо у дворічних (2.23,5), що вказує на значний розрив між лідерами та основною масою молодняку.

Таблиця 3.14.

Жвавiсть п'ятих кращих коней української рисистої породи рiзного вiку, показана за останнi три роки на фiлiї «Одеський iподром»

2023		2024		2025	
КЛИЧКА	ЖВАВІСТЬ	КЛИЧКА	ЖВАВІСТЬ	КЛИЧКА	ЖВАВІСТЬ
ДВОРІЧНІ					
БУКІНГЕМ	2.15,4	РИВ'ЄРА	2.11,8	ОСІНЬ	2.10,0
ОПТИМАЛЬНІСТЬ	2.17,7	НЕЗНАЙОМКА	2.12,5	ЯНТАРНИЙ	2.13,8
ОПІКУН	2.19,1	БЛОГЕРША	2.13,6	ХІРАГАНА	2.21,1
ОКРУГА	2.20,5	НАПОЛЕГЛИВА	2.14,3	ЧЕРЕМШИНА	2.21,2
БУМАЗЕЯ	2.25,5	ХЛОРИДА	2.14,5	АРНІКА	2.22,9
Середня жвавiсть по iподрому	2.20,8	Середня жвавiсть по iподрому	2.19,1	Середня жвавiсть по iподрому	2.23,5
ТРИРІЧНІ					
ДЕДЛАЙН	2.08,0	БУМАЗЕЯ ОПТИМАЛЬНІСТЬ	2.06,0 3.12,1(2.06,0)	РІЗНИЦЯ	2.02,9
ГЕРМАНІЯ	3.12,0(2.06,0)	КАРМЕЛІТА	2.06,6	НЕЗНАЙОМКА	2.03,8
БАЙКА	2.09,5	РОМАРІО	2.07,0	БЛОГЕРША	2.04,1
ЯРУГА	2.18,0	ОКРУГА	2.08,5	ХЛОРИДА	2.04,3
ГРАФІКА 2	2.23,5	БУКІНГЕМ	2.09,9	МАНЖЕТКА	2.05,3
Середня жвавiсть по iподрому	2.12,3	Середня жвавiсть по iподрому	2.07,9	Середня жвавiсть по iподрому	2.10,1
ЧОТИРИРІЧНІ					
ЯСКРАВА	2.05,4	ГЕРМАНІЯ	2.02,9	ОКРУГА	2.05,2
НАГРАДА	2.05,8	ДЕДЛАЙН	2.03,0	ОПТИМАЛЬНІСТЬ	2.05,3
МУЗИКАНТ	2.06,5	РОЗМАРИН	2.03,2	БУКІНГЕМ	2.07,4
ОЛІГАРХІЯ	3.13,3(2.06,8)	ЯРУГА	2.08,7	БУМАЗЕЯ	2.07,5
ХРОМІТ	2.08,7	БАЙКА	3.20,3(2.11,5)	КАРМЕЛІТА	2.13,4
Середня жвавiсть по iподрому	2.08,3	Середня жвавiсть по iподрому	2.05,8	Середня жвавiсть по iподрому	2.07,7

В ході досліджень було проаналізовано дані про рекорди жвавості коней рисистих порід, встановлені в призах на Одеському іподромі (додаток А). Інформація структурована за віковими категоріями (2-річні, 3-річні, 4-річні та коні старшого віку), статтю тварин (жеребці та кобили), дистанціями (1600 м, 2400 м, 3200 м, 4800 м) та іншими показниками, такими як кличка коня, походження, власник, дата встановлення рекорду та прізвище наїзника. Загалом таблиця включає близько 30 рекордних результатів, що дозволяє провести комплексний аналіз селекційних досягнень у рисистому конярстві України.

Аналіз вікової структури рекордів свідчить про те, що найбільша кількість високих результатів припадає на коней 4-річного віку, що є оптимальним періодом для реалізації швидкісних і дистанційних якостей рисистів. Значну частку становлять також рекорди коней старшого віку, особливо на довгих дистанціях (3200–4800 м). Група 2-річних коней представлена мінімально, що відповідає загальним тенденціям ранньої оцінки молодняку в рисистому спорті. Переважна більшість рекордів зафіксована на класичних дистанціях 1600 м і 2400 м, що є стандартними для оцінки жвавості.

За статеву структуру спостерігається активна участь як жеребців, так і кобил. Жеребці демонструють вищі абсолютні показники швидкості, зокрема на дистанції 1600 м (рекорд 2.00,0). Водночас кобили показують конкурентні результати на середніх і довгих дистанціях, що свідчить про високий племінний потенціал маточного поголів'я. Особливу увагу привертають багаторазові рекордсмени — коні лінії Montpelier, а саме «Грамотей» і «Гімназія», які встановили рекорди на кількох дистанціях.

У розрізі господарств-власників чітко простежується домінування філії «Дібрівський кінний завод №62». Саме це господарство є автором більшості рекордних результатів (близько 45–50 %), що підтверджує його статус основного селекційного центру української рисистої породи. Значний внесок зробили також Запорізький кінний завод №86 та Лимарівський кінний завод. Участь приватних власників (наприклад, Вл. Лукацька Н.С.) є помітною, але меншою за обсягом.

Порівняння дат встановлення рекордів демонструє позитивну динаміку розвитку породи. Більшість сучасних рекордів (2020–2025 роки) належить коням Дібрівського заводу, що вказує на успішне продовження селекційної роботи після офіційного затвердження української рисистої породи у 2024 році. Покращення результатів на дистанціях 2400–4800 м свідчить про цілеспрямовану селекцію не лише на чисту швидкість, а й на дистанційність та витривалість.

Отримані дані підтверджують високий селекційний потенціал української рисистої породи та ефективність системи іподромних випробувань на Одеському іподромі. Домінуюча роль державних племінних заводів забезпечує стабільність

племінної роботи, проте для подальшого розвитку породи актуальним залишається розширення генетичного різноманіття, активізація участі приватних господарств та підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

3.5. Економічна ефективність галузі конярства в структурі ДП «Конярство України»

Галузь конярства в структурі ДП «Конярство України» є одним із пріоритетних напрямків діяльності державного підприємства, що виконує важливі функції щодо збереження генофонду національних порід коней, проведення селекційної роботи та іподромних випробувань. Підприємство об’єднує 10 діючих філій (станом на 2026 рік) і діє відповідно до КВЕД 01.43 (розведення коней). Діяльність у сфері конярства характеризується високою племінною, соціально-культурною та науковою значимістю, хоча й має специфічні економічні особливості, пов’язані з високою трудомісткістю та матеріалоємністю.

У рамках проведеного дослідження здійснено аналіз економічної ефективності галузі на підставі офіційних даних фінансового плану ДП «Конярство України» на 2026 рік, затвердженого Фондом державного майна України 05.11.2025 (таблиця 3.15).

Дослідження виявило позитивну динаміку ключових фінансових індикаторів діяльності підприємства протягом 2024–2026 років.

Аналіз даних таблиці 3.15 свідчить про стабільне зростання економічних результатів. Плановий чистий дохід від реалізації продукції у 2026 році становить 688 500 тис. грн, що на 13,7 % перевищує фактичний показник 2024 року. Чистий фінансовий результат демонструє суттєве покращення, збільшившись у 3,7 раза порівняно з 2024 роком. Рентабельність діяльності, попри відносно низький рівень, характерний для племінного конярства, характеризується стійкою тенденцією до підвищення.

Таблиця 3.15

Основні фінансові показники ДП «Конярство України» (тис. грн)

Показник	2024 рік	2025 рік	2026 рік	Динаміка
----------	----------	----------	----------	----------

	(факт)	(план)	(план)	2024/2026, %
Чистий дохід від реалізації продукції	605 342	612 000	688 500	+13,7
Операційні витрати	—	—	672 883	—
Чистий фінансовий результат	4 180	12 500	15 617	+273,6
Рентабельність діяльності, %	0,69	2,04	2,40	+1,71 п.п.

Таблиця 3.16

Структура операційних витрат ДП «Конярство України» (2026 рік, план)

Вид витрат	Сума, тис. грн	Частка, %
Собівартість реалізованої продукції	499 500	74,2
Адміністративні витрати	39 056	5,8
Витрати на збут	1 076	0,2
Інші операційні витрати	67 850	10,1
Разом	672 883	100,0

За даними таблиці 3.16, висока питома вага собівартості реалізованої продукції (74,2 %) зумовлена значними витратами на утримання племінного поголів'я, корми, ветеринарне обслуговування та експлуатацію інфраструктури. Така структура витрат є типовою для галузі конярства.

Іподромна діяльність становить важливий компонент економічної ефективності галузі. Філія «Одеський іподром» є одним із провідних центрів проведення іподромних випробувань коней рисистих порід. У 2025 році на його базі здійснювалися випробування 113 голів коней рисистих порід. Дана діяльність забезпечує об'єктивну оцінку племінних якостей молодняка, підвищує їх ринкову вартість та сприяє генеруванню додаткових доходів від тренінгових послуг, організації змагань та оренди інфраструктури.

Воєнні дії з 2022 року суттєво вплинули на діяльність підприємства. З 14 філій чотири перебувають на тимчасово окупованих територіях, що призвело до втрати частини матеріально-технічної бази, поголів'я та інфраструктури.

Таблиця 3.17 демонструє, що незважаючи на втрати, підприємство демонструє стійкість завдяки концентрації ресурсів на ефективних філіях, зокрема Дібрівському кінному заводу №62.

Таблиця 3.17

Вплив воєнних втрат на ключові показники діяльності ДП «Конярство України»

Показник	До 2022 року (довоєнний період)	2024–2026 роки (воєнний період)	Характер впливу
Кількість діючих філій	14	10	Скорочення на 28,6 %
Обсяг реалізації племінних коней	Вищий	Знижений	Негативний
Рентабельність діяльності, %	Вища	0,69–2,40	Зниження
Чистий фінансовий результат	Стабільно позитивний	Низький, але позитивний	Зниження

Державна підтримка галузі конярства в Україні здійснюється переважно через механізми управління державною власністю та реалізацію селекційно-племінної політики. Підприємство функціонує на засадах госпрозрахунку, самофінансування та самоокупності. Основними формами підтримки є управлінська та організаційна допомога, збереження мережі державних філій і іподромів, координація селекційної роботи та законодавче регулювання (табл. 3.18).

Позитивним результатом такої політики стало офіційне визнання української рисистої породи у 2024 році та збереження науково-селекційного потенціалу в умовах воєнного стану. Водночас обмеженість прямого бюджетного фінансування стримує динамічний розвиток і модернізацію галузі.

Таблиця 3.18

Основні форми державної підтримки галузі конярства

Форма підтримки	Механізм реалізації	Ефективність (оцінка)
Управління державним майном	Фонд державного майна України	Висока
Селекційно-племінна робота	Затвердження порід, координація програм	Середня
Фінансова підтримка	Госпрозрахунок, податкові пільги	Низька
Інфраструктурна підтримка	Утримання іподромів	Середня
Популяризація та експорт	Організація виставок, міжнародна співпраця	Низька–середня

Проведені дослідження дозволяють констатувати, що галузь конярства в структурі ДП «Конярство України» характеризується помірною економічною ефективністю та демонструє чітку позитивну динаміку основних фінансових показників у 2024–2026 роках, попри значний негативний вплив воєнних втрат.

Іподромна діяльність, зокрема філії «Одеський іподром», відіграє суттєву роль у підвищенні племінної цінності тварин та формуванні додаткових джерел доходів. Перспективи підвищення економічної ефективності пов'язані з оптимізацією витрат, модернізацією матеріально-технічної бази, активізацією експорту племінних коней, посиленням державної підтримки та відновленням втрачених потужностей.

ВИСНОВКИ

1. Вітчизняні породи (українська верхова, новоолександрівська ваговозна та українська рисиста) сформовані на основі складного відтворного

схрещування з використанням кращих світових генетичних ресурсів і адаптовані до кліматичних та господарських умов України.

2. Сучасний генофонд основних порід у структурі ДП «Конярство України» характеризується обмеженою чисельністю та концентрацією в кількох провідних філіях (Дібрівський, Запорізький, Лозівський кінні заводи). Найбільш стабільний стан спостерігається в українській верховій породі, яка зберігає спортивний потенціал. Новоолександрівська ваговозна порода демонструє добрі відтворні та продуктивні якості, але потребує розширення генофонду. Українська рисиста порода показує позитивну динаміку жвавості топ-класу.

3. Аналіз екстер'єрних та продуктивних показників свідчить, що коні української верхової породи відповідають вимогам сучасного спорту (конкур, виїздка), новоолександрівські ваговози мають високу тяглову силу, а українські рисисті коні демонструють покращення показників жвавості, особливо на дистанціях 1600–2400 м. Найкращі результати отримані від потомків провідних плідників ліній Montpellier, Порядок, Графік та інших.

4. Іподромні випробування на філії «Одеський іподром» залишаються важливим елементом оцінки племінної цінності. За останні роки зафіксовано позитивну динаміку рекордів української рисистої породи, що підтверджує ефективність застосовуваних методів тренінгу та селекції. Водночас галузь функціонує в умовах обмеженого фінансування та наслідків воєнного стану.

5. Економічна ефективність ДП «Конярство України» характеризується позитивною динамікою: у 2026 році планується зростання чистого доходу на 13,7 % порівняно з 2024 роком та підвищення рівня рентабельності. Однак галузь залишається малорентабельною через високу собівартість утримання поголів'я та відсутність тоталізатора.

ПРОПОЗИЦІЇ

1. Розробити та впровадити довгострокову програму збереження генофонду вітчизняних порід коней на 2026–2035 роки, з особливим акцентом на збільшення ефективної чисельності популяції (N_e) новоолександрівської ваговозної та української рисистої порід.

2. Активізувати використання сучасних методів селекції, зокрема маркер-асистованої селекції та генетичного моніторингу, для збереження цінних ліній і запобігання інбредній депресії.

3. Розширити участь приватних коневласників та племінних репродукторів у системі іподромних випробувань та селекційно-племінній роботі з метою підвищення генетичного різноманіття.

4. Відновити роботу тоталізатора на іподромах та створити цільові призові фонди для стимулювання розвитку рисистого та спортивного конярства, що дозволить підвищити економічну ефективність галузі.

5. Посилити державну підтримку ДП «Конярство України» шляхом модернізації матеріально-технічної бази, створення пунктів заморожування сперми цінних плідників та розвитку напрямів рекреаційного, туристичного та терапевтичного використання коней (іпотерапія, екотуризм).

.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Басовський М. З., Буркат В. П., Вінничук Д. Т. та ін. Розведення сільськогосподарських тварин: навч. посіб. Біла Церква, 2001. 400 с.
2. Бондаренко В. І. Історія українського конярства (XVIII – початок XX ст.). Харків: Майдан, 2005. С. 7–15
3. Войтенко С. Л., Васильєва О. О., Вишневський Л. В., Шаферівський Б. С. Генетика з основами розведення та відтворення сільськогосподарських тварин: навч.-метод. посіб. Полтава: ПП Астроя, 2018. 213 с.
4. Гопка Б. М., Скоцик В. Є., Павленко П. М. та ін. Практикум з конярства. Київ: Вища освіта, 2011. 384 с.
5. Гопка Б. М., Хоменко М. П., Павленко П. М. Конярство: підручник. Київ: Вища освіта, 2004. 320 с.
6. Гопка Б. М. Конярство України: історичний нарис. Київ, 2008. С. 5–12.
7. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 3. Київ: Наукова думка, 1993. С. 284–288
8. Ільницька Т.Є. Обґрунтування системи селекційно-племінної роботи при удосконаленні коней спортивного напрямку використання: дис. ... канд. с.-г. наук : 06.02.01 / Інститут розведення і генетики тварин імені М.В.Зубця НААН. Київ, 2021. 190 с.
9. Інструкція з бонітування племінних коней. Інструкція з ведення племінного обліку. Положення про централізований племінний облік у конярстві. Ю. Ф. Мельник та ін. Київ: Аристей, 2007. 108 с.
10. Коваленко В. П. Конярство в Україні в радянський період. Київ, 2012. С. 76–82;
11. Конярство: Енциклопедія сучасної України. Т. 14. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014
12. Котляр М. Ф. Київська Русь: економіка та торгівля. Київ: Наукова думка, 1998. С. 122–126
13. Лебедева Л. Проблеми відтворення коней: *Тваринництво України*. 2006. № 11–12. С. 23–24.

- 14.Лютих С. В., Ткачова І. В. Відтворювальна функція кобил української верхової породи: *Матеріали наук.-практ. конф. «Інноваційні аспекти та перспективи розвитку технології виробництва і переробки продукції тваринництва»* 2025. С. 26–30.
- 15.Огороднічук Г. М. Конярство: навч. посіб. Вінниця: ВНАУ, 2023. 336 с.
- 16.Ольховський В. С. Скіфська доба в Північному Причорномор'ї. Київ: Наукова думка, 1990. С. 45–48
17. Онищенко Л. В. Конярство: метод. посіб. Миколаїв, 2024. 69 с.
- 18.Платонова Н. П. Ретроспективний аналіз та оцінка сучасного стану проблеми відтворення поголів'я коней в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Тваринництво». 2013. Вип. 1(22). С.90-95.
- 19.Платонова Н. П., Гончаренко І. В. Шляхи підвищення конкурентоспроможності вітчизняного конярства. *Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького*. 2009. Т.11, № 3 (42), Ч. 2. С. 319-322.
- 20.Ролле Р., Мурзін В. Ю. Скіфія і світ степів. Київ: Наукова думка, 2005. С. 64–70
- 21.Сас П. М. Козацька кіннота в військовому мистецтві XVII–XVIII ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 89–95
- 22.Статистичний щорічник України за 2020 рік. Київ: Держстат, 2021; ДП «Конярство України». Офіційні дані, 2024–2025
- 23.Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь, 2008. С. 113–116
24. Сушко О.Б. Репродуктивні якості обстежених жеребців-плідників. *Тваринництво України*. 2006. № 8. С. 18-22.
- 25.Ткачова І. В. Селекційно-технологічне забезпечення спортивного конярства в умовах реформування економіки України. *Розведення і генетика тварин*. 2010. № 44. С. 193-196.
- 26.Ткачова І. В. Реалізація генетичного потенціалу заводських порід коней в економічних умовах України. *Науковий вісник Національного університету біорізноманіття і природокористування України*. 2009. Вип. 138. С. 197-

205.

- 27.Ткачова І. В. Генофонд конярства України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва*. 2015. Вип. 207. С. 74-85.
- 28.Ткачова І. В. Динаміка поголів'я і показники селекційних ознак чистокровної верхової породи коней в Україні. *Науково-технічний бюлетень Інституту тваринництва НААН*. 2016. № 116. С. 161-170.
- 29.Ткачова І. В. Концепція збереження генофонду, ефективна чисельність популяції та генераційний інтервал української верхової породи коней. *Науково-технічний бюлетень Інституту тваринництва НААН*. 2017. № 117. С. 195-205.
30. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Т. 1. Львів: Світ, 1990. С. 210–216